

ØF-notat nr. 11/2003

**Situasjons- og trendanalyse
for Hedmark fylke**

av

**Tor Selstad og
Kjell Overvåg**

Østlandsforskning

er et forskningsinstitutt som ble etablert i 1984 med Oppland, Hedmark og Buskerud fylkeskommuner samt Kommunaldepartementet som stiftere, og har i dag 29 ansatte.

Østlandsforskning er lokalisert i høgskolemiljøet på Lillehammer. Instituttet driver anvendt, tverrfaglig og problemløst forskning og utvikling.

Østlandsforskning er orientert mot en bred og sammensatt gruppe brukere. Den faglige virksomheten er konsentrert om to områder:

Regional- og næringsforskning
Kommunal - og samfunnsforskning

Østlandsforsknings viktigste oppdragsgivere er departement, fylkeskommuner, kommuner, statlige etater, råd og utvalg, Norges forskningsråd, næringslivet og bransjeorganisasjoner.

Østlandsforskning har samarbeidsavtaler med Høgskolen i Lillehammer, Høgskolen i Hedmark og Norsk institutt for naturforskning. Denne kunnskapsressursen utnyttes til beste for alle parter.

ØF-notat nr. 11/2003

**Situasjons- og trendanalyse
for Hedmark fylke**

av

**Tor Selstad og
Kjell Overvåg**

Tittel: Situasjons- og trendanalyse for Hedmark fylke

Forfattere: Tor Selstad og Kjell Overvåg,

ØF-notat nr.: 11/2003

ISSN nr.: 0808-4653

Prosjektnummer: K17701

Prosjektnavn: Situasjons- og trendanalyse for Hedmark fylke

Oppdragsgiver: Hedmark fylkeskommune

Prosjektleder: Kjell Overvåg

Referat: Rapporten omfatter en situasjons- og trendanalyse for Hedmark, på tema som er sentrale for utarbeiding av Regionalt utviklingsprogram for Hedmark (RUP) 2004-07 og for arbeidet med en Regional planstrategi. Den bygger i stor grad på tallmateriale fra andre rapporter og analyser, men lett tilgjengelige og relevante nyere analyser er også tatt med. Fylkeskommunens og fylkesplanleggingens aktuelle politiske situasjon, samt hvordan fylkeskommunen kan posisjonere seg (aktører og arenaer), diskuteres også.

Sammendrag:

Emneord: Regional utvikling, Hedmark fylkeskommune

Key words:

Dato: Oktober 2003

Antall sider: 40

Pris: Kr 80,-

Utgiver: Østlandsforskning
Serviceboks
N-2626 Lillehammer
Telefon 61 26 57 00
Telefax 61 25 41 65
e-mail: oef@ostforsk.no
<http://www.ostforsk.no>

Dette eksemplar er fremstilt etter KOPINOR, Stenergate 1 0050 Oslo 1. Ytterligere eksemplarfremstilling uten avtale og i strid med åndsverkloven er straffbart og kan medføre erstatningsansvar.

Forord

Hedmark fylkeskommune skal i løpet av høsten 2003 utarbeide og behandle Regionalt utviklingsprogram (RUP) 2004-2007, og ferdigstille en Regional planstrategi. I dette arbeidet er det behov for en kortfattet beskrivelse av relevante tema, som er oppdatert til dagens situasjon og som diskuterer trender. Det foreligger en rekke nyere rapporter og analyser som berører de aktuelle temaene, og som i stor grad inkluderer de nyeste tilgjengelige tallmaterialene. Dette notatet bygger i stor grad på tallmateriale fra disse andre rapporter som er utgitt eller er under utarbeidelse, men nyere lett tilgjengelig og relevant datamateriale er også tatt med.

I samråd med oppdragsgiver er det tatt utgangspunkt i 7 tema: *næring, kompetanse, kultur, folkehelse, miljø, by og tettsted, og samferdsel*. Dette er tema som er sentrale i gjeldene fylkesplan og RUP. I tillegg er det to områder som er vektlagt i notatet: en diskusjon om Hedmarks *romlige utvikling*, og en diskusjon av *aktører og arenaer* for samarbeid og partnerskap. Innledningsvis er fylkeskommunens planleggende og utviklende rolle diskutert i forhold til rådene nasjonal og internasjonal politikk. Notatet er utarbeidet av Tor Selstad og Kjell Overvåg, med bidrag fra Espen Køhn og Gro Marit Grimsrud.

Senere kan det være aktuelt å utarbeide en utvidet trend-/situasjonsanalyse, som også kan se mer på utsiktene framover (eventuelt scenarier) og – hvis det er aktuelt – på felles utfordringer for Hedmark og Oppland. Opplegget for dette notatet er laget slik at det kan utgjøre et grunnlag for en eventuell fase to, slik at de samlet vil utgjøre et helhetlig dokument.

Lillehammer, oktober 2003

Kristian Lein
Forskningsleder

Kjell Overvåg
Prosjektleder

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	7
1.1	<i>Fylkeskommunen og fylkesplanleggingen – status og trender.</i>	7
1.2	<i>Fylkeskommunen som regional utviklingsaktør – status og trender</i>	8
1.3	<i>Fylkeskommunene som stifinnere</i>	9
2	Utviklingstrekk	11
2.1	<i>Situasjons- og trendanalyse</i>	11
2.1.1	Næringsutvikling	11
2.1.2	Utdanning og kompetanse	15
2.1.3	Kulturutvikling	17
2.1.4	Folkehelseutvikling	18
2.1.5	Miljøutvikling	20
2.1.6	By- og tettstedsutvikling, trender i regiondannelser	22
2.1.7	Samferdseksutvikling	25
2.2	<i>Romlig utvikling</i>	27
2.3	<i>Aktører, arenaer og handlingsrom</i>	30
3	Oppsummering	35

1 Innledning

1.1 Fylkeskommunen og fylkesplanleggingen – status og trender.

Det er ikke innlysende at det fins en fylkeskommune og en fylkeplanlegging om fire år. Striden om oppgavefordelingen har vist at store deler av vårt politiske miljø er stemt for å fjerne begge deler.

Riktignok er saken behandlet av to regjeringer og to storting, begge gangene med positivt utfall for fylkeskommunen. Regjeringen Stoltenberg fremmet en forslag som videreførte ordningen med fylkeskommune, selv om den også fratok fylkeskommunen ansvaret for institusjonshelsevesenet. Sylvia Brustads melding om oppgavefordelingen (St.meld.nr 31, 2000-2001) ga fylkeskommunen et større ansvar for landbruk, miljø og fylkesplanlegging.

Regjeringen Bondevik (II) er basert på et forlik om fylkeskommunen, og har gitt fylkeskommunen et annet innhold enn den foregående regjeringen. I Erna Solbergs melding (St.meld. nr 19. 2001-2002) er landbruk og miljø beholdt som statlige oppgaver, og spørsmålet om fylkets planleggende rolle er utsatt i påvente av planlovutredningen. Til gjengjeld har denne regjeringen overført hele ansvaret for de regionalpolitiske virkemidlene til fylkeskommunene, drygt en milliard kroner i året. Disse gikk tidligere i hovedsak direkte til SND (Selstad, 2003)..

Forvaltningsnivåets framtid skal i følge den sittende regjeringen bestemmes etter evalueringer om hvordan dette nye fylket fungerer. Først skal det skje en politisk evaluering i 2005, deretter en faglig evaluering i 2007. Det fylkestinget som nå trer sammen kan utmerket godt bli det siste.

Om fylkeskommunen overlever som forvaltningsnivå, er det heller ikke selvsagt at dette skal være et planleggende forvaltningsnivå. Planlovutvalgets andre utredning er nå kommet (NOU 2003:14) og utredningen er ute til høring. I følge utredningen bør det finnes en regional planlegging, men den kan godt anta en annen form enn dagens. Interkommunal planlegging er en mulighet. Der det finnes sterke byer, kan det godt tenkes at byene blir den sentrale planleggingsaktøren, som trekker omlandskommunene inn i et større planfelleskap. Dette er for øvrig helt i tråd med den nylig skisserte storbypolitikken (St.meld. nr. 31). Her forventes det at (stor)byene skal ta en mer aktiv rolle i den regionale utviklingen, og dermed kan de mer eller mindre ta over den rollen fylkeskommunen tradisjonelt har hatt.

Planlovutredningen åpner for slike muligheter. Nå er det naturligvis helt uvisst hva politikerne vil mene om de framlagte forslagene. De evalueringene som er gjort hittil er relativt skeptiske til den planleggingen som er utført, men hovedproblemet har vært at fylkeskommunene har manglet virkemidler til å gjennomføre sine planer. Statliggjørelsen av SND tok de siste virkemidlene fra fylkeskommunen. Med det nye ansvaret for de regionalpolitiske virkemidlene får de noen av virkemidlene tilbake.

Ellers er det sannsynlig at fylkesplanens framtid blir sett i lys av fylkeskommunens framtid – slik det også skjedde tidlig på syttitallet. Den interkommunale planformen ble da erstattet med en fylkesplan, fordi man visste ”den nye fylkeskommunen” ville komme.

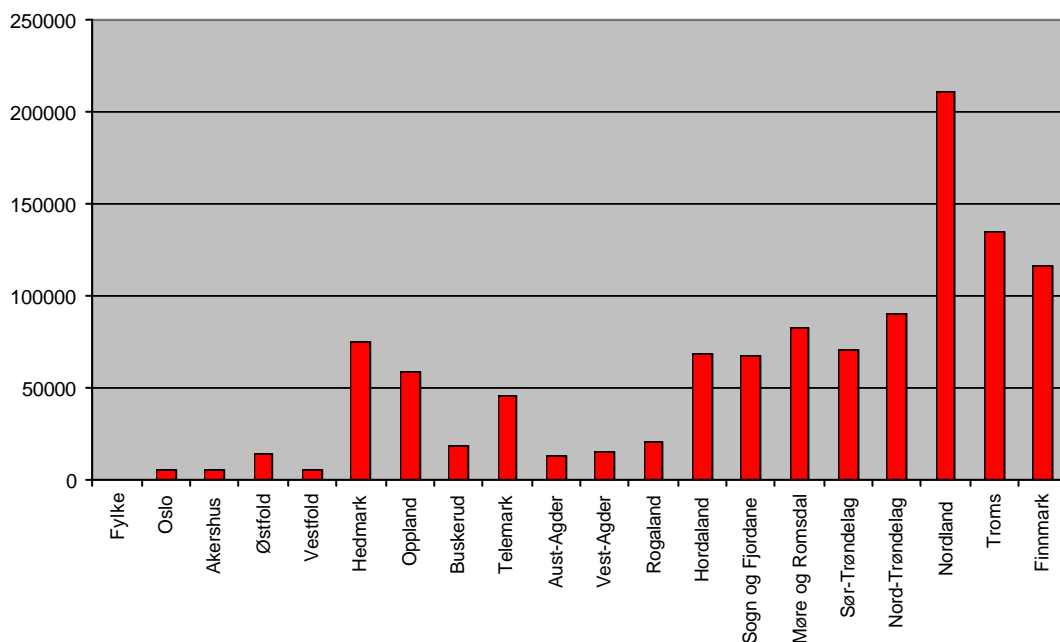
Hvis ”det nye fylket” nå ikke viser seg levedyktig, vil ventelig også planleggingen bli overført til det interkommunale feltet.

På dette området er det imidlertid av interesse å merke seg at Norge gjennom sitt internasjonale engasjement, enten sammen med EU-land (for eksempel i Interreg) eller i Europarådets ministerkonferanser for regional planlegging og utvikling (CEMAT), uttaler seg positivt for en ordning med regional forvaltning og planlegging. For tre år siden vedtok CEMAT retningslinjer for bærekraftig utvikling av det europeiske kontinent (CEMAT møte i Hannover 2000).

I den norske oversettelsen heter det at det er ”..helelt nødvendig å styrke det regionale nivået i det politiske og administrative systemet dersom man skal oppnå en mer bærekraftig og regionalt balansert form for regional utvikling” (CEMAT, 2000, s. 19). Det var Stoltenberg-regjeringens Siri Bjerke som deltok på dette møtet fra norsk side. Planministrene samles hvert tredje år, og på møtet i Lubljana september 2003 var det Bondevik-regjeringen som stilte representanter, og Norge reserverte seg ikke mot erklæringen som ble gitt. I likhet med Hannover erklæringen, ligger også erklæringen fra Ljubljana tett opp til EU’s ideer om en balansert, romlig utvikling (ESDP, 1999).

1.2 Fylkeskommunen som regional utviklingsaktør – status og trender

På ett område er fylkeskommunen styrket, og det gjelder ansvaret for de regionalpolitiske virkemidlene. Hedmark er et av de fylkene som har fått relativt mye gjennom denne reformen, om lag 75 mill. kroner til disposisjon årlig. Vi skal imidlertid huske at dette er midler som er inne i en krympende tendens. Ved inngangen til nittitallet ble det gitt om lag dobbelt så mye til regional utvikling som i dag. Det vi snakker om her er restene i den såkalt lille distriktpolitikken, den som er rettet mot utkantområdene i landet vårt. Hedmark får relativt mye penger fordi fylket rommer mye periferi. Men dermed er en også tvunget til å bruke disse pengene i periferien.

Figur 1.1: Fordeling av regionalpolitiske virkemidler i ansvarsreformen 2003. Tusen kroner.

Her ligger det to svakheter med reformen begravd. For det første er det mange fylker som slett ikke får noen midler av betydning – dette gjelder de bypregede fylkene. Dermed vil heller ikke reformen virke legitimerende på fylkesforvaltningen, slik den burde gjøre. ”Byfylkene” kan dermed mer eller mindre melde seg ut av fylkeskommunene. For det andre vil også de distriktspregede fylkene merke at det er en uhensiktsmessig begrensning lagt på de regionalpolitiske virkemidlene. Også ”distriktsfylkene” trenger midler til å utvikle sine urbane kjerner.

Ut fra den ”trenden” som her er etablert, peker det meste nedover for regionalpolitikken. Norge bruker i dag langt mindre på regionalpolitikk pr. kapita enn EU-landene Sverige og Finland. Videre er regionalpolitikken innkapslet i et distriktsperspektiv, som er historisk forståelig, men som ikke er dekkende for dagens regionale utfordringer. Mye tyder derfor på at de neste fire årene blir omskiftelige tider i regionalpolitikken, og noen milepæler skal nevnes:

Vi er allerede i gang med å utforme de tiltakene som skal kompensere bortfallet av den graderte arbeidsgiveravgiften fra nyttårsskiftet. Mens den lille distriktpolitikken dreier seg om ca 1 milliard, snakker vi her om en provenygevinst (økte avgifter) for staten på om lag 7 milliarder. Den sittende regjeringen har lovt at disse midlene skal fordeles tilbake til distriktene.

Ved nyttårsskiftet 2003-2004 kommer også ”effektutvalget” med sin innstilling. Effektutvalget skal vurdere regionalpolitiske effekter av all sektorpolitikk, altså det som i sum utgjør ”den store regionalpolitikken”. Ved neste nyttårsskifte, 2004-2005 kommer ”distriktskommisjonen” med sine anbefalinger, og disse vil antakelig gå langt i retning av å foreslå en ny regionalpolitikk. Mens effektutvalget er et utpreget faglig utvalg, er distriktskommisjonen mer politisk sammensatt.

2005 er også et år for stortingsvalg, og dessuten tidspunktet for den politiske evalueringen av fylkeskommunene. Men det er også grunn til å tro at EU spørsmålet melder seg med større tyngde. Her kan det norske ønsket om å redusere antall forvaltningsnivå til to (stat og kommune) brake sammen med det europeiske standpunktet om at hver enkelt nasjon må ha *minst* tre forvaltningsnivåer. EU skal da også vedta sin store reform med ny forfatning for de 25 medlemslandene.

Det er imidlertid allerede i dag klart at dette vil medføre store endringer i EU’s rause regionalpolitikk, likeledes landbrukspolitikken. Trenden vil antakelig gå tilbake til en mer *nasjonal* regionalpolitikk. Tiden med enorme strukturfond rettet mot de rike nasjonene er forbi, dersom ikke nasjonene selv prioriterer slike overføringer.

1.3 Fylkeskommunene som stifinnere

Verken fylkeskommunens planleggende og utviklende rolle er ferdig bestemt en gang for alle, men vil bli til i samspill med disse nasjonale og internasjonale trendene som her er beskrevet. Fylkeskommunene kan ikke lenger sitte med hendene i fanget og vente at staten selv skal ta initiativet til nye virkemidler. Fylkeskommunene må selv demonstrere hva som virker, og dermed vise at det er fornuftig og riktig å gi fylkeskommunene større planmyndighet og sterkere regionalpolitiske virkemidler. Det er dette som kan kalles

stifinnerrollen. Hver fylkeskommune må selv finne sin vei, og til sammen kan dette gi en overbevisende argumentasjon for at forvaltningsnivået er livskraftig.

De stiene fylkeskommunene kan lete opp går prinsipielt i to forskjellige retninger – og begge lar seg begrunne med tendenser i internasjonal tenkning omkring planlegging og utvikling:

For det første kan det tenkes en sti mot en *bredere* regionalpolitikk, altså i den retningen effektutvalget skal utrede. Svaret på det regionale spørsmålet ligger kanskje ikke i den lille regionalpolitikken; den har tross alt vist seg best i forhold til industriutvikling i distriktene, og den epoken er kanskje forbi. Svaret er heller å finne i andre sektorer, for eksempel kunnskapssektoren. Det er den som skal forsyne oss med den *kompetanse* som skal gi framtidens næringsliv. Et annet område kan være kultursektoren. Det er den som for mange gjør det meningsfylt i det hele tatt å flytte til distriktsregioner.

Den andre stien går i retning av en mer *helhetlig* regionalpolitikk, og med dette menes at den trekker inn områder som tradisjonelt lå utenfor det regionalpolitiske virkefeltet, særlig byene. Men i den nye storbymeldinga slås det kategorisk fast at regionalpolitikken har to elementer, distriktpolitikk og bypolitikk. Det gir også en helt ny dimensjon til fylkenes arbeid med regionalpolitikk.

2 Utviklingstrekk

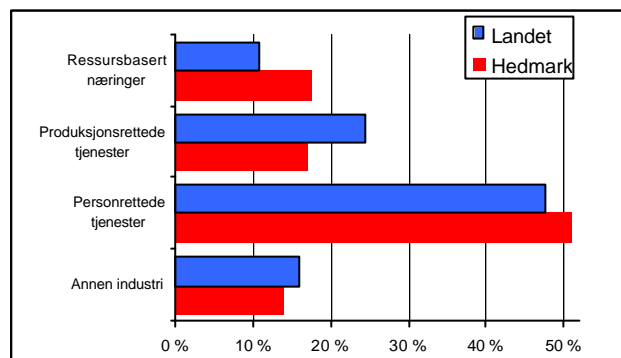
2.1 Situasjons- og trendanalyse

Her gis det en kort gjennomgang av status og trender innen de mest sentrale problemstillingene innenfor de 7 temaene.

2.1.1 Næringsutvikling

For å beskrive situasjonen når det gjelder næringsutviklingen vil vi se nærmere på næringsstruktur, sysselsetting, og nyskaping/entreprenørskap.

Næringsstrukturen i Hedmark i forhold til landet for øvrig kan grovt fremstilles slik som i figuren nedenfor.

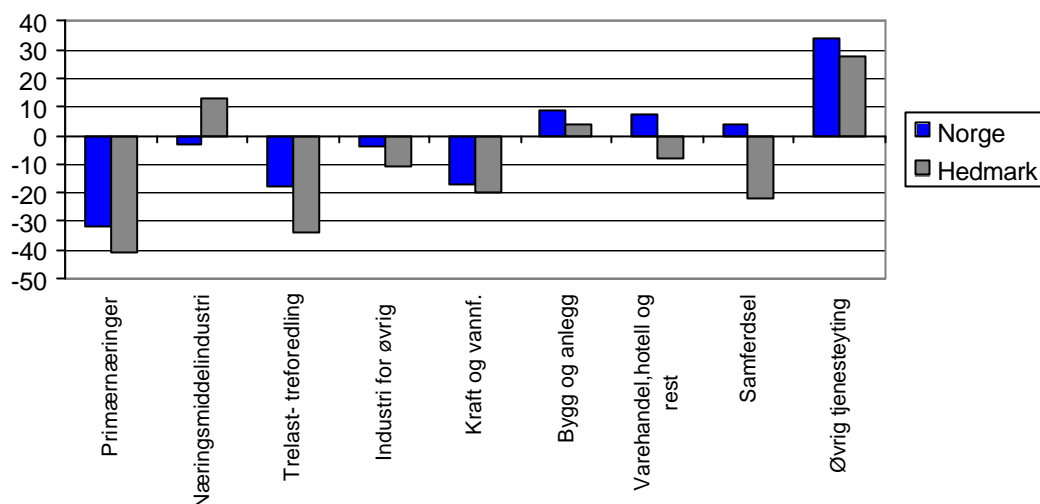

Figur 2.1. Næringsstruktur i Hedmark i forhold til landet for øvrig (Fra pløye til pleie. Østlandsforskning 2000).

Hedmark har en stor andel av det som her er kalt ressursbaserte næringer, dvs primærnæringene (jordbruk og skogbruk) og foredlingsindustri knyttet til disse (næringsmiddelindustri og treforedling). Innen produksjonrettede tjenester har fylket en betydelig mindre andel, mens andelen er noe høyere innen personrettede tjenester (som i stor grad er offentlige tjenester). Variasjonene innad i fylket er relativt store både mellom regioner og kommuner, men alle regionene har en større andel ressursbaserte næringer og en mindre andel produksjonsrettede tjenester enn landet for øvrig.

Hedmark har samlet sett en relativt ensidig og lite variert næringsstruktur. De viktigste "eksportrettede" næringene er jord- og skogbruk med tilknyttet foredlingsindustri, samt annen industri og reiselivet på noen få steder. Mønsteret innad i fylket er grovt sett at de største byene/stedene (Hamar, Tynset, Elverum og Kongsvinger) har et variert næringsliv. Utenfor regionsentrene er tyngden av privat næringsvirksomhet knyttet til jord- og skogbruk og tilknyttet foredlingsindustri.

På 1990-tallet har næringsstrukturen utviklet seg slik i Hedmark:

Figur 2.2. Endring i antall sysselsatte i ulike næringer i % 1990-2001, Norge og Hedmark (kilde: Panda). "Øvrig tjenesteyting" omfatter både offentlig, forretningsmessig og annen privat tjenesteyting. Pga endringer i statistikken på 1990-tallet gir dette den mest riktige fremstillingen.

Antall sysselsatte i *jord- og skogbruket* i Hedmark har gått markant ned, og det er sannsynlig at en fortsatt få betydelige omstruktureringer i de kommende årene. Det ligger an til at eksisterende virkemidler fortsatt vil være under press og vil få redusert omfang, og konkurransesituasjonen vil bli skjerpet som følge av internasjonale avtaler. Dette gir betydelige utfordringer. Samtidig er Hedmark, og da særlig Hamar-regionen, et av Norges beste jordbruksområder og har et godt tilknyttet kompetansemiljø og mottaks-/foredlingsapparat. Videre gir utviklingen i forbrukerpreferanser muligheter innen mer kunnskaps- og teknologibasert nisjeproduksjon.

Industrien har også samlet sett hatt en viss nedgang på 1990-tallet (unntatt næringsmiddelindustrien i Hedmark), og vil også stå ovenfor press og omstrukturering i tiden fremover. Den grunnleggende strukturelle utviklingen med et press mot basisindustrien (arbeidsintensiv og/eller framstilling av mer standardiserte produkter med enkelt teknologi) vil trolig fortsette med bl.a utflagging til særlig Asia og øst-Europa. Samtidig er den delen av industrien som produserer forbrukervarer (f.eks deler av næringsmiddel og trelastindustrien) også utsatt for mer kortsiktige konjunktursvingninger. Den største utfordringen i industrien vil være å skape omstilling og nyskaping i eksisterende bedrifter, for å beholde og utvikle produksjon/funksjoner som krever avansert kunnskap og teknologi. Og for å være konkurransedyktig i en situasjon med økende press fra utlandet.

Det er innen de fleste tjenestenæringene det har vært vekst på 1990-tallet i Norge. I Hedmark har det også vært en økning i flere tjenestenæringer, men her har det samtidig vært en markant nedgang i andre, særlig innen samferdsel og varehandel/hotell/restaurant. Økningen innen *persontjenester* (store deler av off.tjenesteyting, annen privat tjenesteyting- og bygg/anlegg og varehandel mv.) henger sammen med den generelle økningen i kjøpekraft og konsum i Norge, og denne utviklingen er forventet å fortsette de nærmeste årene. Unntaket er offentlig tjenesteyting hvor veksten nå i de siste årene har flatet ut. Hedmark har i dag et bra utvalg i det en kan kalle basistjenester, men her vil det være viktig å utvikle en større andel "avanserte" persontjenester, og å ligge på toppen i motetrender etc.. Eksempler kan være innen kafe/restaurant og personlig pleie. Hedmark

kan bli mer selvforsynt innen disse næringene, og i større grad konkurrere mot tilbud i Oslo-området. Slike tjenester er i stor grad bynæringer og Hamar vil være det viktigste stedet i fylket i denne sammenhengen. En slik satsing bør også være positivt for distriktene, ved at slike tilbud blir etablert i eget fylket.

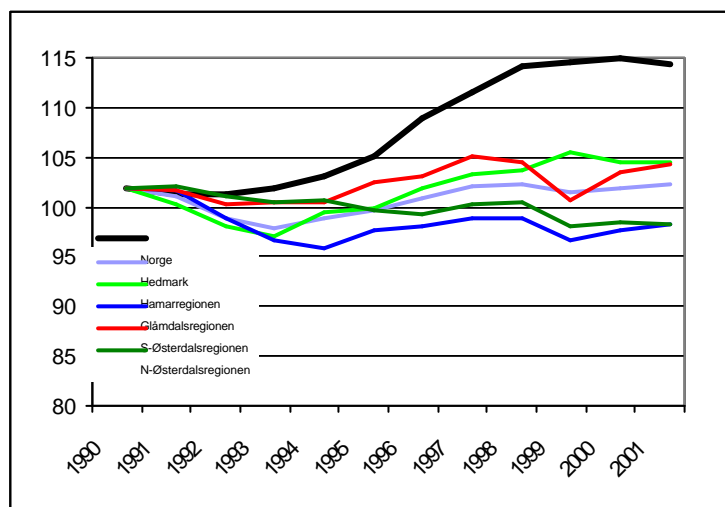
På samme måten som for persontjenester kan en fortsatt forvente en generell økning i etterspørselen etter *produsenttjenester* i Norge. De største mulighetene ligger i å utvikle de informasjons- og kunnskapsorienterte produsenttjenestene (KIFT: kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyring), som trolig fortsatt vil oppleve generell vekst. Til forskjell fra persontjenestene er produsenttjenester mer tilbudsstyrt, dvs hva en kan utvikle og etablere er svært avhengig av den kompetansen som finnes i regionen. Markedet er også i mindre grad lokalt/regionalt, men mer nasjonalt og internasjonalt. Utviklingen av slike tjenester krever at en har meget høy og spesialisert kompetanse og den må skje i sammenheng med kompetanseinstitusjonene i innlandet. Dette må derfor ses i sammenheng med de regionale strategiene innen kompetanseutvikling.

Hva betyr så denne næringsstrukturen for næringsutviklingen i fylket? En såkalt skift & andel analyse viser at Hedmark har hatt en svakere vekst i næringslivet (målt i antall arbeidsplasser) enn landet for øvrig, og at en betydelig del av dette skyldes den eksisterende næringsstrukturen. Det vil si at fylket har en stor andel næringer som har vært i tilbakegang og en liten andel av næringene som har vært i vekst. Det er kun Hamarregionen som har en næringsstruktur som ikke har bidratt negativt til næringsutviklingen. I tillegg til en slik "uheldig" næringsstruktur har fylket tapt markedsandeler (målt i antall sysselsatte) innen mange næringer, både de som er i tilbakegang og de i vekst. Dette kan være uttrykk for svak konkurransevne i store deler av næringslivet i fylket. *Det er denne bekymringsfulle kombinasjonen som har gitt en svært dårlig utvikling i sysselsettingen i Hedmark det siste 10-året* (denne utviklingen diskuteres nærmere nedenfor).

Det er ingenting som tyder på at ikke presset på tradisjonelt jord- og skogbruk og industri vil fortsette i de nærmeste årene. Samtidig er veksten i offentlig sektor i stor grad stoppet opp. Ut fra denne vurderinger gir den eksisterende næringsstrukturen og konkurransevnen til næringslivet i fylket, store utfordringer for den fremtidige næringsutviklingen.

Næringsstrukturen og konkurransevnen har naturligvis betydning for utviklingen i antall arbeidsplasser i fylket. Fra 1990-2001 *sank* antall arbeidsplasser i Hedmark med 1,5% , mens det i Oppland var en *vekst* på 3% og på hele 15% i landet som helhet. Figuren viser indeksen for sysselsettingsutviklingen på 1990-tallet.

Hamarregionen var den eneste som ikke har hatt nedgang, og det skyldes en markert vekst innen offentlig og privat

Figur 2.3. Indeks for endring i antall sysselsatte, Landet, Hedmark og regionene i Hedmark 1990-1999. (Panda – bearbejdet av Østlandsforskning)

tjenesteyting . For de øvrige regionene er det en sterk nedgang i primærnæringene og foredlingsindustri som har gitt de negative tallene, selv om også disse regionene har hatt en vekst innen tjenesteytende næringer.

Befolknings- og inntekstutviklingen har derimot ikke hatt en like svak utvikling som antall arbeidsplasser i Hedmark, noe som må ses i sammenheng med *pendling*. Det har vært en økning i utpendlingen fra de sørlige delene av fylket inn mot stor-Oslo. På den ene siden er dette bra for befolkningsutviklingen, og bosettingen gir grunnlag for vekst i personrettede tjenester. På den andre siden blir Hedmark mer avhengig av utviklingen i stor-Oslo. I en mer langsiktig tenkning må en vurdere om ikke en mer egenbasert jobbskaping i Hedmark vil være mer gunstig både miljømessig og for å skape en bedre utvikling i de øvrige delene av fylket og det indre Østlandet.

Det siste året har vi hatt en kraftig vekst i antall arbeidsledige i Norge. Dette gjelder også Hedmark, om enn i litt mindre grad enn i landet som helhet. 3 270 personer (3,5% av arbeidsstyrken) er nå arbeidsledig i Hedmark (4,3% på landsbasis), noe som er en økning på 20% fra august 2002. En undersøkelse av forventet arbeidskraftbehov i Hedmark indikerer at etterspørselen etter arbeidskraft fortsatt vil være lav, og at det er særlig innenfor kommunikasjon (post, tele, IKT, finans- og tjenesteyting), offentlig forvaltning og undervisning det forventes ytterligere nedgang. Innen andre bransjer er det imidlertid mangel på arbeidskraft, både når det gjelder tilgang og kompetanse. Om veksten i antall arbeidsledige kommer til å fortsette er vanskelig å vite, men uansett vil det å skaffe arbeid til de som pr. i dag er ledige være en svært viktig utfordring i Hedmark de nærmeste årene. Et sentralt element i dette er at gjennom jobbskaping kan samfunnet spare store summer i trygd og sosialhjelp, og ikke minst skape et mer meningsfullt liv for de som er ledige.

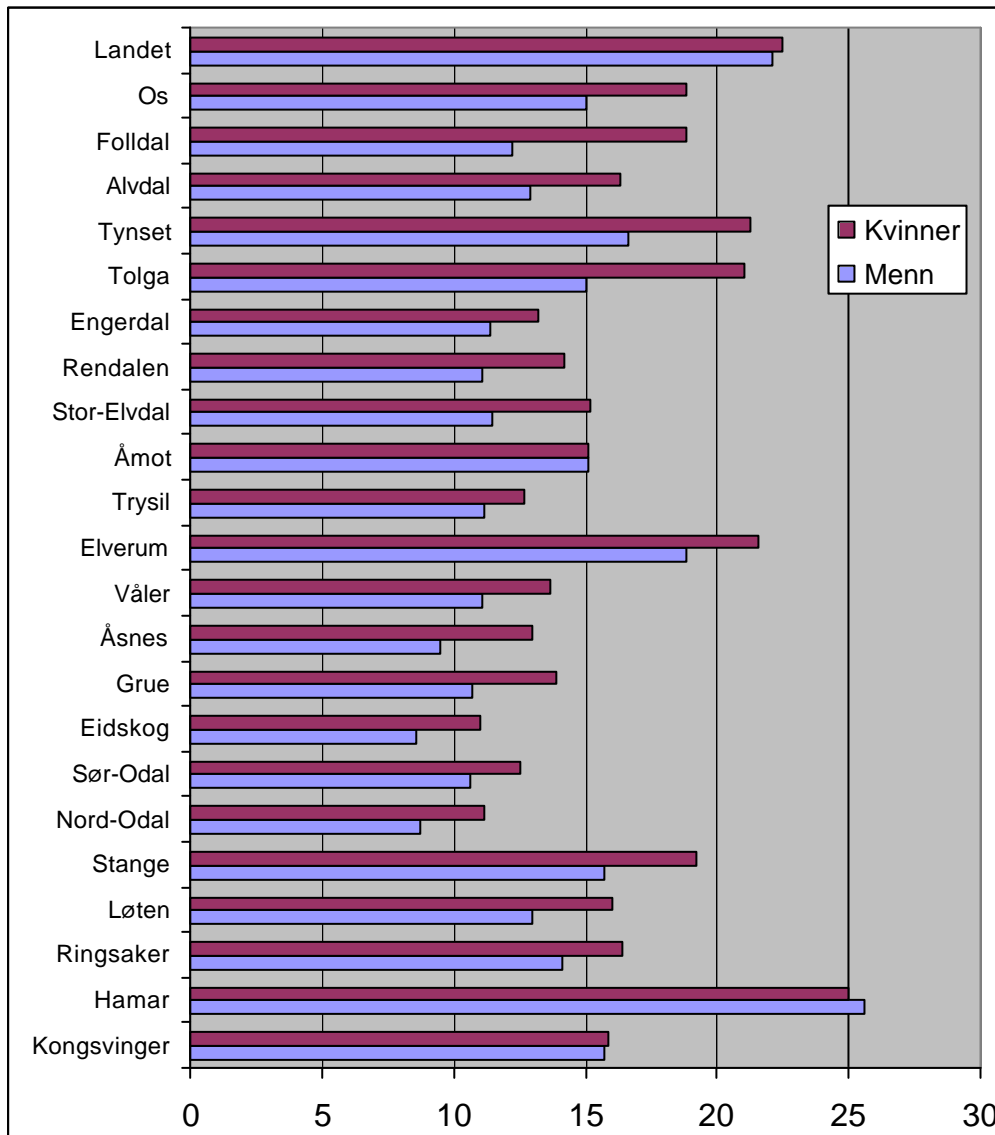
Denne raske gjennomgangen viser at Hedmark har store utfordringer når det gjelder næringsutvikling og sysselsetting i de nærmeste årene. For å opprettholde og styrke jobbskapingen i Hedmark er det anslått at det må skapes inntil 4000 nye arbeidsplasser i fylket hvert eneste år. For å klare dette må en i Hedmark både arbeide for å holde stand/hindre ytterligere nedgang i primærnæringene og industrien, og utvikle og skape flere arbeidsplasser innen tjenestenæringene, og da særlig avanserte persontjenester og informasjons- og kunnskapsorienterte produsenttjenester. Det er her ”gevinsten” må komme. Det er derfor ikke snakk om enten eller, men om både og.

For å klare dette må det fokuseres på *nyskaping/innovasjon* og *omstilling*, både innen primærnæringene/industrien, og innen tjenestenæringene. Kunnskap og kunnskapsinstitusjonene vil spille en nøkkelrolle her, slik at næringsutvikling og kompetanseutvikling må ha nær sammenheng i Hedmark. Entreprenørskap, dvs evnen til å utvikle og etablere bedrifter, er også en viktig del av dette. Undersøkelser viser at Hedmark ligger godt an i forhold til nyetableringer og når det gjelder interesse og tro på at det er mulig å etablere egne virksomheter. Det er en stor utfordring å bidra til å utløse mer av dette potensialet og i å bidra til høyere kvalitet på jobbskapingen. Jord- og skogbruket står i en spesiell posisjon ved at det er de som trolig vil bli mest berørt av endringer i strukturer og politikk på nasjonalt/internasjonalt nivå, samtidig som det er her Hedmark har noen av sine sterke materielle og kulturelle forutsetninger for videre næringsutvikling.

2.1.2 Utdanning og kompetanse

Utdanningsnivået i Hedmark har i likhet med landet ellers hatt en jevn økning de siste tiårene. Fylket ligger likevel lavest i landet med sine 15,4 prosent høyt utdannede menn og 17,6 prosent høyt utdannede kvinner. Figur 2.3 viser at det er forholdsvis store forskjeller mellom kommunene. Hamar har et utdanningsnivå over landsgjennomsnittet, mens Elverum og Tynset ligger tett oppunder. Kongsvinger er det eneste regionsentret som ikke er i fylkestoppen, men har likevel høy andel utdannede sammenliknet med de øvrige Glåmsdalskommunene – som sammen med Trysil, Engerdal, Rendalen og Stor-Elvdal utgjør nederste halvdel av utdanningsdivisjonen.

Figuren viser også at det, i likhet med situasjonen på landsbasis, er flere kvinner enn menn med høy utdanning i fylket. Dette gjelder alle kommunene unntatt Hamar. Forskjeller mellom kvinner og menns utdanningsnivå er størst i Nord-Østerdalen der andelen kvinner med høy utdanning ligger nær opp til landsgjennomsnittet i fire av seks kommuner (Tynset, Tolga, Os og Folldal).

Figur 2.4: Andel av befolkningen 16 år og eldre med høyere utdanning på høgskolenivå. 2002 (kilde: SSB)

Den regionale sammensetningen av utdanningsnivået gjenspeiler til en viss grad arbeidsmarkedet. Etterspørselen etter høyt utdannet arbeidskraft er lavest i områder med forholdsvis mange industriarbeidsplasser av typen vi finner i Glåmdalsregionen. Høyest er etterspørselen i regionsentrene, og i andre kommuner med spesielt høy andel offentlige (særlig statlige) arbeidsplasser (eks. Elverum, Åmot, Tynset). Offentlig sektor er nærmest alene om å gi sysselsetting til høyt utdannede i distriktskommunene. Dette forklarer også hvorfor andelen høyt utdannede kvinner er til dels mye høyere enn for menn i disse kommunene. Det er en utfordring å få flere kompetansekrevende arbeidsplasser i privat sektor.

I tillegg til den formelle kompetansen er *realkompetanse* er et viktig begrep i diskusjonen om kompetanse og næringsliv. Hedmark har en del interessante næringsmiljøer som kan utvikles videre. I en studie av skogbaserte næringer som generelt sett har sterk nedgang i sysselsettingen, kommer Nord-Østerdalen gunstig ut med økning av antall arbeidsplasser innenfor håndverksbasert produksjon. Foreløpig har vi imidlertid liten kunnskap om hvordan realkompetansen utnyttes og potensielt kan utnyttes til verdiskapingsformål, men dette er problemstillinger som blant annet fokuseres i prosjektet Verdiskapning 2010 som har Hedmark som studieområde.

Ved siden av å utvikle kompetansekrevende arbeidsplasser, både i privat og offentlig sektor, er det viktig å satse på utdanningstilbudene. Det er en direkte sammenheng mellom tilgangen på studietilbud i en regionen, hvor mange som tar høyere utdanning og hva slags utdanning de har. Når en diskuterer tilbudet av høyere utdanning i Hedmark må en gjøre det i et innlandsperspektiv, dvs også inkludere høgskolene i Gjøvik og på Lillehammer. Satsing på et innlandsuniversitet med større bredde i tilbudet og et høyere nivå på utdanningene vil bidra til å styrke kompetansesituasjonen i fylket, og bør derfor være en hovedutfordring i de neste årene. Som nevnt i kap.2.1.1 om næringsutvikling vil det også være viktig at aktivitetene ved utdannings- og forskningsinstitusjoner blir bedre integrert i andre utviklingsprosesser i fylket.

Utdanning og flytting er et viktig tema i Hedmark. Av de som vokser opp i Hedmark er det mange som tar høyere utdanning, men det er en lav andel av de bosatte som har høy utdanning. Dette kommer naturligvis av at mange av de med høy utdanning flytter fra fylket. Men dette er ikke hele forklaringen; mange av kommunene i fylket har i tillegg netto innflytting, spesielt av kvinner, med lav utdanning. Sammen med en økende andel bofaste, som oftest har lav utdanning, fører dette flyttemønsteret til at forskjellen i utdanningsnivå mellom Hedmark og mer sentrale deler av landet øker.

Kvinneflukten fra Hedmarks distriktskommuner har avtatt den senere tid. Paradoksalt nok ser det ut til at tradisjonelle kjønnsroller ved inngåelse av parforhold ligger bak denne utviklingen. Økningen i andelen bofaste menn har gått sammen med en økt innflytting av kvinner med lav utdanning. Samtidig har de samme kommunene et økende tap av både kvinner og spesielt menn med høy utdanning, både på grunn av økt fraflytting og redusert innflytting. Dette henger igjen sammen med at andel med høy utdanning i kommunene har økt såpass kraftig de siste årene at kommunene er blitt selvforsynt med kvalifisert arbeidskraft. En annen side av dette er at problemet med gjennomtrekk av kompetansepersonell er blitt betydelig redusert.

Likevel er det liten tvil om at det er viktig å satse på å heve utdanningsnivået i Hedmark - ikke minst fordi det har en verdi i seg selv. Jo flere som kommer seg ut og tar utdanning,

jo flere kan komme tilbake. Når det gjelder å snu flyttestrømmene i egentlig forstad, dvs. og få folk som er oppvokst i Oslo-området til å flytte til Hedmark, så viser analyser at de som oftest flytter mot strømmen har høy utdanning. En vesenlig andel av flytter sammen med en partner fra området som de har truffet i studietiden. Foreløpig er denne gruppen såpass liten at den ikke monner i særlig grad, men antallet kan forventes å vokse i takt med at stadig flere tar høyere utdanning.

2.1.3 Kulturutvikling

Kunst og kulturtilbud er viktig langs flere dimensjoner. Det har en egenverdi i seg selv som opplevelse, er viktig for å skape identitet og bolyst og kan være sentral i forhold til verdiskaping i en region. Kunst- og kulturtilbudet kan defineres snevert og kun omfatte institusjoner (museer, teater, musikkskoler osv) og antall utøvende kunstnere. En videre definisjon vil omfatte også alle amatørerne som er utøvere, både barn/ungdom og voksne, hvor kulturen for mange vil ha stor betydning for "livsglede" og bolyst. En enda mer omfattende definisjon vil også omfatte formidling av kulturhistorie gjennom for eksempel kommersialisering rettet mot reiselivsbransjen (gardsturisme, bjørnesafari, småskala-ysterier osv), kopling av ny teknologi og kulturelle/kunstneriske uttrykksformer. Eksempler på sistnevnte er utviklingen av interaktive medier som kan formidle spesifikke forhold for Hedmark.

"Kulturbasert næringsutvikling" er et begrep som brukes i den offentlige debatten og som man ofte finner igjen som satsningsområde i strategiske dokumenter for regional utvikling. Et problem med dette begrepet er at det i liten grad er operasjonalisert. Hvis man velger å bruke en snever definisjon av begrepet kultur kan det antakeligvis stilles spørsmål om hvor viktig dette er med hensyn til arbeidsplassutvikling i en region. En vid definisjon medfører at det blir vanskelig å skille mellom kulturbasert næringsutvikling og generell næringsutvikling.

Når det gjelder kultur og kulturutvikling foreligger det lite statistikk som kan gi et utfyllende bilde av kultursektoren i Hedmark. I hovedsak er den tilgjengelige statistikken knyttet opp mot deler av den institusjonaliserte delen av kulturlivet, dvs antall besøkende på museer, antall vandrerutstillinger med mer. Pr. i dag foreligger det få analyser om hvor viktig den kulturbaserte næringsutviklingen er i Hedmark og hvilke potensiale denne faktisk har i fylket.

En internasjonal trend er at kultur og næringsutvikling knyttes sammen som et virkemiddel for regional utvikling. I følge kulturøkonom Georg Arnestad ligger kultursektoren helt i landstoppen når det gjelder etablering av nye foretak, og framveksten av kulturelt entreprenørskap er et markant utviklingstrekk i dagens arbeidsliv. I følge Arnestad kjennetegnes det siste tiåret av "ei sterkt aukande interesse for å skape eit yrkestilvere basert på ulike former for kulturell og kunstnarleg verksemd der eigen kreativitet og estetisk utfaldning står sentralt". Kjennetegn ved kulturetableringene er små foretak med svak økonomi. Kulturentreprenøren er ung, er kreativ og fleksibel og har kunstnerlige talent på flere områder. En sentral utfordring i denne sammenheng er at verken den tradisjonelle kulturfinansieringa eller de tradisjonelle næringspolitiske virkemidlene er tilpasset behovet som disse kulturentreprenørene har. Den individuelle kulturentreprenøren lever på utsiden av de fleste offentlige støtteordningene.

Et viktig spørsmål i denne sammenheng er hvorvidt vekst i kulturnæringen vil virke sentraliserende eller ikke. Georg Arnestad viser til at i 2001/02 kom nesten 50% av nyetableringene innen kultursektoren i Oslo/Akershus. Kulturnæringene har på mange måter samme tendenser som kunnskapsintensive forretningsmessig tjenesteytende næringer til å lokalisere seg i større byer og sentra. Dette har naturligvis delvis sammenheng med størrelsen på markedet å gjøre. Et annen faktor er at mens kunnskapsintensive næringer lokaliserer seg nært de tunge og store kunnskapsinstitusjonene, så kan det virke som om kulturentreprenører ser fordeler av å etablere seg nært de store medieinstitusjonene i Norge. I en satsing på kulturnæringer vil det ut fra et slikt vurdering være nødvendig å ha en parallell strategi for utvikling av medieinstitusjonene i Hedmark og det indre Østlandet.

2.1.4 Folkehelseutvikling

Folkehelse, eller befolkningens helsetilstand, påvirkes av mange faktorer som fysiske omgivelser, sosialt miljø, økonomi og forhold i arbeidslivet. I tillegg kommer individuelle faktorer som arv, ernæring, fysisk aktivitet med mer. Dette, sammen med en stadig eldre befolkning, vil påvirke etterspørselen etter forskjellig type helse tjenester. Et sentralt poeng i denne sammenheng vil være å øke det forebyggende helsearbeidet for at omfanget på de reparerende helse tjenester skal bli lavest mulig. Med forebyggende mener vi i denne sammenheng vektlegging av fysisk aktivitet, påvirking av kostholdsvaner osv.

I St.meld. nr. 16 (2002–2003) ”Resept for et sunnere Norge” sies det at:

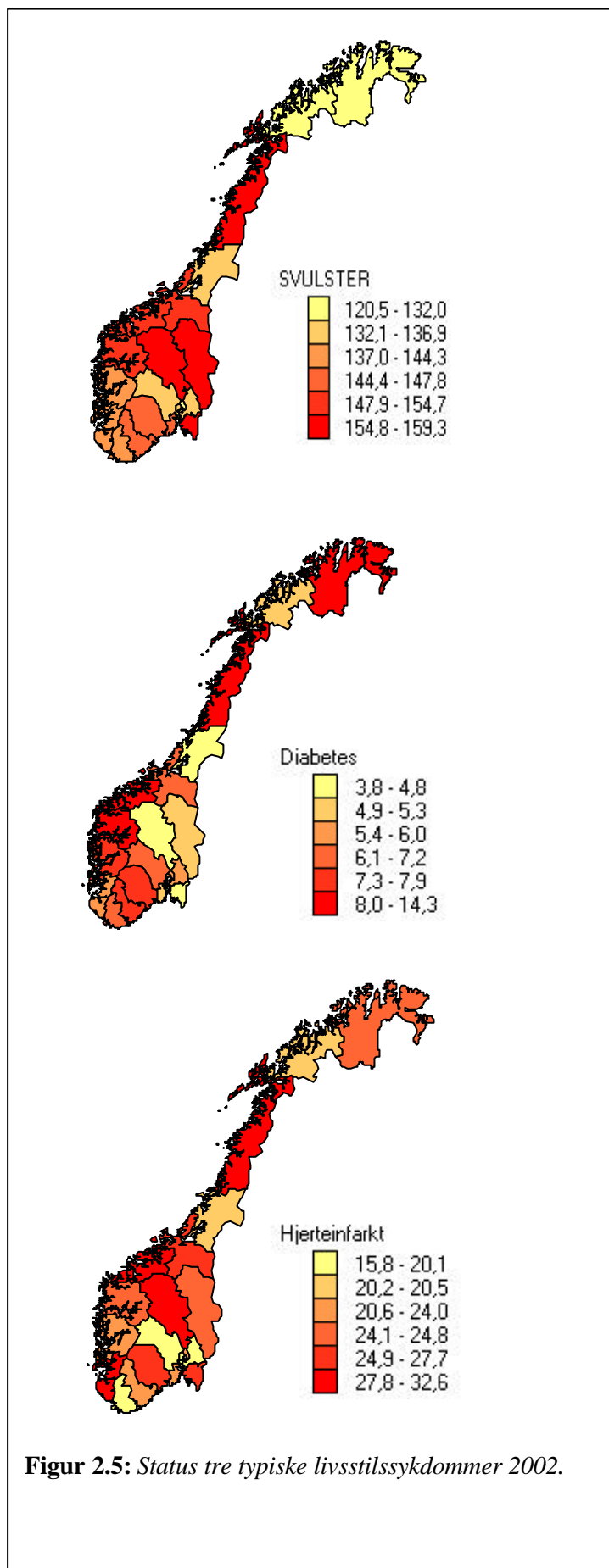
”Levesettet er avgjørende for folks helse. Et riktig sammensatt kosthold og regelmessig fysisk aktivitet kan minske forekomsten av hjerte- og karsykdommer i betydelig grad, minske forekomsten av kreft med en tredjedpart og forhindre økningen i overvekt og diabetes type 2. Røyking er vår tids viktigste enkeltårsak til sykdom og tidlig død. Mange unge og voksne får alvorlige sosiale problemer og helseproblemer som følge av bruk av rusmidler. Mye tyder på at fysisk inaktivitet er i ferd med å bli framtidens store helseproblem.”

Hvordan er så helsesituasjonen for befolkningen i Hedmark? Kartene i figur 2.5 på neste side gir et bilde av situasjonen i Hedmark og andre fylker i 2002, når det gjelder tre typiske livsstilsykdommer. Utbredelsen, eller omfanget av disse, er det mulig å gjøre noe med gjennom et målrettet arbeid med folkehelsearbeid. Tendensen i materialet er at Hedmark ligger høyt når det gjelder utbredelsen av både kreft og hjerteinfarkt. Når det gjelder diabetes ligger fylket relativt lavt.

Nasjonalt Folkehelseinstitutt har gjennomført en helseundersøkelse i Hedmark¹. Hovedtrekkene i denne undersøkelsen viser at på spørsmål om hvordan innbyggerne vurderte egen helse, mente 73% at egen helse var god eller meget god. Dette er samme resultat som man finner i Oppland, men ligger syv prosentpoeng lavere enn hvordan befolkningen i Oslo vurderer egen helsesituasjon. Undersøkelsen viser også at det er en større andel personer i Hamar-regionen og Nord-Østerdalen som rapporterte om god helse. For øvrig viser undersøkelsen bl.a. dette:

¹ Undersøkelsen omfatter nesten 6 400 personer. Undersøkelsen omfattet personer i aldersgruppen 30, 40, 45, 60 og 75 år.

- Overvekt.** Befolkningen i Hedmark følger den (inter)nasjonale trenden med en økende andel overvektige. Blant voksne over 30 år hadde 25% såkalt helsefarlig overvekt. Kroppsmasseindeks (KMI) er et mål på overvekt. Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet har satt en KMI på 27 som grense for potensielt helseskadelig overvekt, mens fedme defineres ved en KMI på 30 og over. I Hedmark lå andelen med fedme på ca 20 prosent i aldersgruppene 30-45 år og på ca 25 i de to eldste aldersgruppene (60-75 år). Gjennomsnittlig KMI var høyest i Glåmdalregionen både blant menn og kvinner. Undersøkelsen til Folkehelseinstituttet viser også at andelen fysisk inaktive har økt de siste åra. I følge Folkehelseinstituttet har andelen overvektige i Norge økt fra begynnelsen av 1960-årene og fram til i dag. Totalt er det gjennomført helseundersøkelser for 40 åringer i 12 fylker for perioden 1995-99. Andelen fete menn (KMI over 30) var på 12,2%, mens resultatet for kvinner var 10,9%.
- Røyking.** Når det gjelder røyking er det store forskjeller mellom menn og kvinner og i de ulike aldersgruppene. Daglig røyking var vanligere blant yngre kvinner enn blant yngre menn. Andel daglig røykere var høyest i Glåmdalregionen og lavest i Fjellregionen. Oslo og Akershus hadde sammen med Nord-Trøndelag lavest røykeandel av alle fylkene i perioden 1997-2001. I Oslo var det 26% dagligrøykere både blant menn og kvinner i alle aldersgrupper i 2000-2001. Tilsvarende røykeandel i Hedmark for alle aldersgruppene var 30% for menn og 31% for kvinner.

Forskjellen mellom Hedmark og Oslo var størst for unge kvinner og eldre menn. Undersøkelsen viser en nedgang i andelen røykere fra 1997 og fram til 2001 for 40 åringer i Hedmark, en reduksjon på 15 prosent for menn og 10 prosent for kvinner.

- **Depresjon/Angst.** Symptomer på depresjon eller angst er høyere blant kvinner enn menn både i Hedmark og landet forøvrig. I Hedmark hadde, samlet sett, 9% av mennene og 14% av kvinnene symptomer på dette. I Glåmdal var symptomer på psykiske plager blant 30-åringer mer utbredt enn andre steder i Hedmark. Her hadde 16% av mennene og 19% av kvinnene på 30 år slike symptomer.

Som et svar på de utfordringene innenfor helseområdet signaliserer regjeringen i St.meld.nr.16 (2002- 2003) at de vil legge vekt på fire hovedstrategier. For det første skal det skapes gode forutsetninger for å kunne ta ansvar for egen helse. Fokus i denne sammenhengen er å redusere sosialt betingede helseforskjeller. Målet er å gjøre det lettere for den enkelte å ta ansvar for egen helse. For å lykkes er man avhengig av et samarbeid mellom den enkelte og myndighetene

Den andre strategien er å bygge allianser for folkehelse gjennom å bygge opp et systematisk, forpliktende og helhetlig folkehelsearbeid. Dette skal bla, skje ved å trekke helsehensyn sterkere inn i alle deler av samfunnsplanleggingen. Det er behov for en sterkere infrastruktur mht folkehelsearbeid og en sterk lokal og demokratisk forankring av arbeidet. Meldingen signaliserer klarere ansvarsforankring og en omfattende alliansebygging både innen det offentlige og mellom offentlige instanser og det frivillige Norge, eller det som kalles ”et partnerskap for folkehelsen”.

Den tredje strategien går ut på å forebygge mer for å reparere mindre. Regjeringen vil legge opp til en ”sterkere vektlegging av livsstilspåvirkning i helsetjenestenes virksomhet og til en styrking av forebyggende helsetjenester overfor barn og unge. Skolehelsetjenesten styrkes for å være et lavterskeltilbud for barn og unge”.

Utvikling av ny kunnskap (kunnskapsgrunnlag og kompetanse) blant aktørene i folkehelsearbeidet er utmeislet som den fjerde strategien.

Det er en rekke utfordringer knyttet til folkehelsearbeid lokalt. Noen er knyttet til i hvilken grad kommunene ser seg tjent med å prioritere forebyggende helsearbeid, når konsekvensene av passivitet i stor grad gjenfinnes i statens trygde- og sykehusbudsjetter. Kommunene vil samtidig måtte dekke en økende etterspørsel etter pleie og omsorgstjenester pga en stadig økende andel eldre. Samtidig er det slik at mange av de faktorene som påvirker helse og helseutvikling ligger utenfor lokaldemokratiets påvirkningsområde. Derfor er det også innenfor folkehelsearbeidet viktig å betrakte stat og kommune, offentlig og frivillig sektor som partnere som skal dra i samme retning.

2.1.5 Miljøutvikling

I et bærekraftig samfunn er vi avhengig av en bærekraftig økologisk utvikling. Miljøutfordringene i Hedmark knytter seg i første rekke til transport, utbyggingsmønster, arealforvaltning og biologisk mangfold.

I byene er det særlige utfordringer knyttet til arealforvaltning og utbyggingsmønster. Hvordan dette løses har stor betydning for hvordan vi tar vare på de lokale natur- og

rekreasjonsverdiene (som er viktig både for biologisk mangfold og menneskenes livskvalitet), og på landbruks- og kulturlandskapsverdier. I en situasjon hvor forurensningene fra trafikken vil øke, og hvor bosettingen forventes å bli mer sentralisert, vil utbyggingsmønsteret være bestemmende for hvilken miljøbelastning byene bidrar med i form av utslipp av klimagasser og støy. Byutviklingen må være slik at transportbehovet blir minst mulig, at det løses på en mest mulig miljøvennlig måte, og at bruk av kollektive transportmidler tilstrebes. Mye av dette arbeidet er langsiktig og må bygges ”sten for sten” etter helhetlige planer, men er samtidig en av de viktigste oppgavene regionalt og lokalt nivå har i arbeidet med en bærekraftig økologisk utvikling.

Utenfor byene har Hedmark et spesielt ansvar for miljøutviklingen knyttet til landbruksarealene og de store skogs- og fjellområdene med tilhørende vassdrag. Utfordringen her er å balansere interessene knyttet til bevaring av biologisk mangfold, til rekreasjon/friluftsliv og til naturressursbasert næringsutvikling.

Oppstyking og ødeleggelse av leveområder for plante- og dyrearter er den største trusselen mot det biologiske mangfoldet i Hedmark. De siste tiårene har det vært en betydelig forringelse av mange viktige naturområder i fylket. Det er særlig veier, kraftlinjer og hyttebebyggelse som har stykket opp tidligere sammenhengende fjell- og skogsområder. For store pattedyrarter og rovfugl er det spesielt viktig med store sammenhengende naturområder uten menneskelige inngrep. Inngrepsfrie områder defineres som områder som ligger mer enn en kilometer fra tyngre tekniske inngrep. I Hedmark er ca 26% av arealet definert som slikt område (det aller meste i de nordlige deler av fylket). Disse urørte områdene splittes mer og mer opp, og i perioden mellom 1988 og 1988 ble det i om lag 5% av disse områdene foretatt utbygginger av ulike slag. Det er bygging av skogsbilveier som sto for nærmest all reduksjon av slike inngrepsfrie områder (98%). Dette er som nevnt problematisk for de store rovpattedyrene, og Hedmark er landets eneste fylke med fast tilhold av alle de fire store rovdirene ulv, bjørn, jerv og gaupe. Det nasjonale sør-norske kjerneområde for bjørn ligger i sin helhet innenfor Hedmark fylke. I tillegg berøres Hedmark av det sør-norske kjerneområdet for jerv og av sonen der ulv skal tillates å etablere seg.

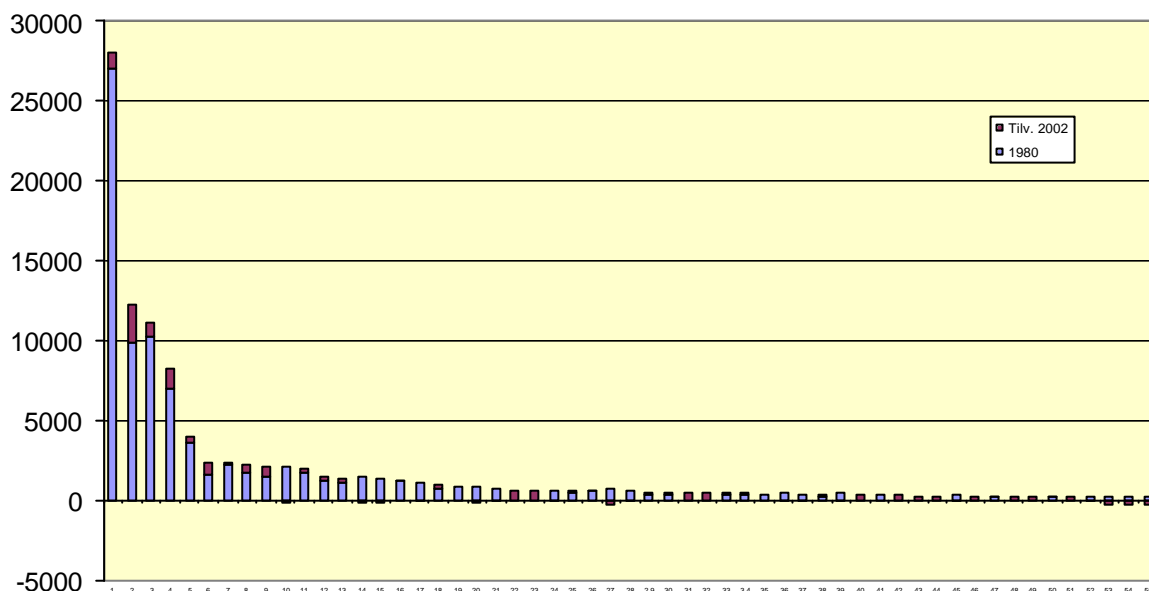
Bevaring av det biologiske mangfoldet gir både utfordringer og muligheter. På den ene siden må det arbeides videre med å finne modeller for hvordan til dels motstridende interesser kan håndteres bedre, særlig knyttet til jordbruk og rovdyr – og skogsdrift og biologisk mangfold. På den andre siden bør en fokusere mer på å utvikle næringer og friluftstilbud som i større grad har interesse av å bare biologisk mangfold og urørte naturområder. Dette er ressurser som i årene fremover trolig vil bli enda mer verdifulle og etterspurt både nasjonalt og internasjonalt, og som kan bli et enda viktigere konkurransefortrinn for Hedmark i utviklingen av reiselivet. Dette vil vi si er den ene store miljøutfordringen i Hedmark.

Den andre store miljøutfordringen er arealforvaltning og utbyggingsmønster, både i byer (som omtalt ovenfor) og i landbruks- og naturområdene. Nasjonalt vern gjennom verneområder vil bare kunne ivareta en svært liten del av denne problematikken. For en økologisk bærekraftig utvikling er det langt viktigste de arealdisponeringene som grunneiere, kommuner og sektormyndighetene gjør. Dette krever god kunnskap og helhetlig planlegging, noe som bør være en hovedutfordring for det regionale nivået i Hedmark.

2.1.6 By- og tettstedsutvikling, trender i regiondannelser

Hedmark er det minst urbaniserte fylket i landet med kun 53,6 prosent bosatte i tettsteder i 2002. Hedmark har én *mellomstor by*, og to *småbyer* (eller store *bygdebyer*, alt etter hvordan man karakteriserer dem). I tillegg kommer om lag 50 mindre *tettsteder*. De aller fleste tettstedene er svært små. Utenom kommunesentrene er det bare Magnor i Eidskog og Roverud i Kongsvinger som har mer enn 500 innbyggere.

Utviklingen de siste tiårene har utvetydig gått i retning av sentralisering av befolkningen. Gamle tettsteder har vokst og nye tettsteder er kommet til. Figuren nedenfor viser by- og tettstedshierarkiet i Hedmark i 2002, der tilveksten siden 1980 er markert som et eget felt i figuren.

Figur 2.6: Tettsteder i Hedmark, 2002. (kilde: SSB, tettstedsstatistikk 2002)

Det suverent ledende senteret er Hamar, som riktignok ikke er vokst mye i løpet av disse 22 årene, bare knappe 4 %. Blant byene er det Elverum som har hatt den sterkeste veksten i perioden, som dermed har passert Kongsvinger som nr. 2 i størrelse. Blant de større tettstedene vokser Brumunddal og Løten sterkest, men også de mindre bygdebyene har klar vekst. Noen mindre tettsteder har markant tilbakegang, og noen går også ut av tettstedsstatistikken (dvs. at de får mindre enn 200 innbyggere)

Gjennomgående klarer kommunesentrene seg bedre enn de andre tettstedene. Siden 1960 har kommunesentrene mer enn fordoblet folketallet, mens folketallet utenom kommunesentraene har gått ned. I vekstrater er det imidlertid ingen entydig systematikk i at det er de minste tettstedene som har vokst minst og de største mest.

Byenes og tettstedenes størrelse målt i folketall kan være et uttrykk for deres *sentralitet*, det vil si deres attraksjonskraft i forhold til omlandet. Et annet viktig mål for sentralitet er antall servicefunksjoner og omsetningen i disse servicetilbudene. Mange funksjoner som

tidligere bare fantes i noen få tettsteder og som var en indikator for høyt nivå i sentralstedshierarkiet, finnes nå i svært mange tettsteder. Det er derfor langt mindre forskjeller mellom tettstedene i dag, når en ser på antall tjenestefunksjoner. Opplysningene om omsetning er mangelfulle, men vi har i det minste tall for varehandelsomsetningen utenfor Hamar-regionen.

Omsetning i varehandel.					
Mill. 1997-kroner				Endring 1972-2000. Prosent	
Rang og oms. 1972		Rang og oms. 2000			
Kongsvinger	547	Elverum	912	Innbygda	111
Elverum	538	Kongsvinger	677	Tynset	109
Flisa	188	Tynset	351	Elverum	70
Tynset	168	Flisa	301	Flisa	60
Innbygda	140	Innbygda	295	Skarnes	58
Kirkenær	129	Skarnes	202	Rena	45
Skarnes	128	Rena	154	Tolga	44
Rena	106	Skotterud	123	Sand	43
Skotterud	105	Kirkenær	121	Kongsvinger	24
Koppang	76	Koppang	83	Skotterud	17
Våler	75	Våler	81	Alvdal	13
Magnor	52	Sand	66	Koppang	9
Otnes	50	Alvdal	53	Våler	8
Alvdal	47	Otnes	40	Kirkenær	-6
Sand	46	Folldal	37	Folldal	-12
Folldal	42	Engerdal	34	Engerdal	-19
Engerdal	42	Tolga	26	Otnes	-20
Os	31	Magnor	25	Os	-35
Tolga	18	Os	20	Magnor	-52

Tabell 2.1: Omsetning i varehandel i tettsteder i Hedmark utenom Hamar-regionen

Måls i omsetning skjer det relativt store forandringer i by- og tettstedshierarkiet. Også her ser vi at Elverum passerer Kongsvinger, selv om Kongsvinger også har en klar framgang. Tynset passerer Flisa. Men Innbygda er det senteret som har relativt sett sterkest framgang, og i den klare vinner vinnergruppen finner vi også småsteder som Skarnes, Rena, Tolga og Sand.

Antall servicefunksjoner har økt i alle tettsteder. Selv i tettsteder med nedgang i varehandelsomsetningen, som Magnor, Kirkenær, Otnes, Folldal, Os og Engerdal har antall servicefunksjoner økt. Antall servicefunksjoner har økt mest i Tynset (fra 19 til 31 typer av tjenester), Innbygda (fra 19 til 29) og Skotterud (fra 14 til 23).

Også når det gjelder antall servicefunksjoner har Elverum gått forbi Kongsvinger. De tettstedene som har gjort størst hopp oppover på rangeringen er Tynset (opp fra 7. til 3. plass), Innbygda (fra 6. til 4.) og Folldal (fra 16. til 14.) Størst fall nedover på rangeringen har Rena (ned fra 4. til 9. plass), Magnor (fra 15. til 19.), Flisa (fra 3. til 6.). Når disse tre indikatorene (senterstørrelse, varehandelsomsetning og antall servicefunksjoner) vurderes sammen med endringene i tettstedenes folketall de siste 30-40 år, finner vi at:

- Hamar beholder sin posisjon som det suverene senteret i fylket, det største også i innlandet målt i folketall. På Hedemarken har det også vært meget godt vekst i større sekundærsentra som Moelv, Brumunddal, Løten og Stange.

- Elverum har vokst fram som områdets handelssenter nummer to, mens Elverum og Kongsvinger var mer likestilte 20-30 år tidligere.
- Tynset har vokst fram som et viktig regionsenter i Nord-Østerdalen
- Flisa har hatt lang sterkere vekst enn Kirkenær, både i folketall og varehandelsomsetning, og er blitt det ledende senter i Solør.
- Innbygda i Trysil har vokst fram som et handelssenter, på tross av at folketallet i kommunen er redusert. Folketallet i kommunesenteret Innbygda er nesten tredoblet fra 1960 til 2002. Den store turisttrafikken er en viktig årsak til at Innbygda er blitt et handelssenter.
- Flere små sentra har hatt sterk vekst de siste 30-40 årene. Det gjelder Sand (Nord-Odal), Os, Våler, Skarnes (Sør-Odal) og Skotterud (Eidskog).
- Bare ett kommunesenter, Folldal, har hatt nedgang i folketall i perioden, men Alvdal og Tolga har bare hatt liten vekst. Varehandelstallene bekrefter at dette er sentra som har hatt en svak utvikling.

Disse sentrene er ikke bare viktige tilbydere av tjenester, de er også viktige arbeidsplasskonsentrasjoner for de omkringliggende kommunene. Dermed blir de også regiondanne for det vi kaller funksjonelle regioner, eller såkalte ABS-regioner (Arbeidsmarkeds-, Bolig- og Serviceregioner). Statistisk Sentralbyrå deler området i fem slike regioner: Her er Hedmark delt inn i Hamar-regionen, Nord-Østerdal, Sør-Østerdal, Kongsvinger-Solør-Odal. Nå gir ikke Byråets regioner nødvendigvis en korrekt avbildning av de funksjonelle regionene, til det er det for mange elementer av skjønn i inndelingen. Først og fremst er denne tenkt å fungere som en såkalt NUTS-klassifikasjon i EU's statistikkproduksjon.

Det fins imidlertid andre inndelinger. Magne Helvig (1995) tar utgangspunkt i de større byene og deres verstkommuner, og kommer da fram til fire regioner: Østerdalen rundt Elverum, Vinger-Odal rundt Kongsvinger, og Hedemarken deles i en Ringsaker-region og en Hamar-region. Mer interessant er kanskje Dag Juvkams (2002) inndeling, som legger hovedvekten på de faktiske pendlingstallene. Etter hans inndeling blir *Hamar-regionen* definert på konvensjonell måte, med sentrumskommunen og Stange, Løten og Ringsaker. Likeledes har *Kongsvinger-regionen* Odal-kommunene, Eidskog, Grue og Åsens som omland. Når det gjelder *Elverum* omfatter regionen bare sentrumskommunen, Våler og Åmot. *Trysil og Engerdal* danner en egen region, likeledes *Stor-Elvdal og Rendalen*. *Tynset-regionen* består da av sentrumskommunen, Alvdal, Tolga og Folldal, mens Os faller inn under Røros.

Det som er poenget med denne inndelingen er at evnen til å danne funksjonelle regioner er svært varierende for de ulike tettstedene. Hamar-regionen er på et vis den klareste regionen, deretter følger Kongsvinger. Men å betrakte Elverum som sentrum for hele Sør-Østerdalen, eller ”Østerdalene” samlet, er mer problematisk. Stedets rekkevidde strekker seg ikke lenger enn til de to nabokommunene. Tynset danner for så vidt en region i Nord-Østerdal, men attraksjonen er ikke sterkere enn at Os glipper til Røros. Og om Trysil/Engerdal og Stor-Elvdal/Rendalen er det vel det å si at dette er mer kommuner som danner et lite felles arbeidsmarked, enn at dette er funksjonelle regioner av den sentrerte typen. Til det er Koppang og Innbygda for svake som sentra.

Det denne diskusjonen retter oppmerksomheten mot er at regioner er ikke noe som er gitt en gang for alle, men er noe som varierer med sentrumsutviklingen, den relative oppfattelsen av avstand, faktisk mobilitet, med mere. Noen sentra går fram og danner

klassiske byregioner, andre sentra forvitrer og får dermed ikke den samme evnen til å danne regioner. Dette er altså kjernen i den romlige utviklingen *innen* Hedmarks territorium.

Men i tillegg kommer relasjonen til regioner *utenfor* Hedmark, som danner fylkets *eksterne* romlige vilkår. En av disse relasjonene er alt berørt, nemlig forholdet til Røros, og i en litt videre forstand "Fjellregionen". En annen relasjon mot innlandet går mot nabobyene, Lillehammer og Gjøvik. En tredje svært viktig relasjon er forholdet til Stor-Oslo, og endelig til slutt en fjerde relasjon: Forholdet til utlandet, forstått som Sverige. Disse fire relasjonene skal vi komme tilbake til i kapittel 2.2 som omhandler (ekstern) romlig politikk.

2.1.7 Samferdselsutvikling

Gode kommunikasjoner er en forutsetning for å kunne skape en god regional utvikling i Hedmark. Dette gjelder både fysisk transport (av personer og gods) og IKT (informasjons- og kommunikasjonsteknologi), i første rekke ved bruk av internett. I Hedmark er det utbygging av veg, jernbane, busstilbud, og av høyhastighets elektronisk kommunikasjon (bredbånd) som må være i fokus.

De tunge trendene innen både person- og godstransport er at det transporteres stadig mer: folk reiser mer og det transporteres mer gods. Dette gjelder også for Hedmark, som fra midten av 1990-tallet faktisk har hatt en noe sterkere vekst i trafikken enn på landsbasis. Hedmark er et viktig transittfylke for næringsbasert transport, og fylket har mange reisende i forbindelse med ferie og hytteturisme. Det er bil og fly som har sterkest vekst, mens øvrig kollektivtransport har mistet andeler av det totalt transportarbeidet. En rekke faktorer ligger bak denne utviklingen, bl.a. at pris- og reisetidsutviklingen favoriserer bil framfor tog, og at mer fritid, og særlig flere fritidshus, bidrar til økt bilbruk. Det er ingen trender eller signaler om endret politikk eller kjøpekraft som tilsier at ikke denne utviklingen vil fortsette. Dette er en utvikling som gir store utfordringer i forhold til miljømessige og økologiske målsettinger, både nasjonalt og i Hedmark. Videre har Hedmark et stort antall alvorlige trafikkuulykker i dag, og med en forventet økning i biltrafikken kan dette problemet øke i omfang.

I en situasjon hvor kunnskap og informasjon blir en viktigere del av næringsutviklingen vil utbyggingen av den såkalte "infostrukturen", og pr. i dag i første rekke bredbånd, ha stor betydning.

Det er viktig både for bedrifter/offentlige institusjoner i sin utvikling og drift, og for privatpersoner (f.eks for tilgang til nettbaserte tjenester). Det er en utfordring at tilgangen og bruk av denne infostrukturen i minst mulig grad blir diskriminerende, både geografisk og sosialt. Det betyr på kort sikt bl.a. å bidra til utbygging av bredbånd i områder hvor dette ikke vil skje kommersielt.

I den strategiske analysen for Hedmark i forbindelse med Nasjonal Transportplan 2006-2015 sies det bl.a følgende om behovene for utbygging av samferdselen i fylket:

- På vegnettet er det behov for strekningsvise investeringer på E6, Rv 2, Rv 3 til Elverum og på deler av Rv 20. På det øvrige riksvegnettet må en holde standarden på dagens nivå. På fylkesvegnettet er strategien å utbedre flaskehalsen.
- På jernbanen er det behov for investeringer i kapasitetsøkende tiltak på Dovrebanen og på Røros- og Kongsvingerbanen, og på vedlikeholds- og sikkerhetstiltak generelt.
- Bredbånd skal bygges ut slik at hele fylket gis god tilgjengelighet, og kollektivtilbudet skal forbedres slik at det gir flere kunder og økte markedsandeler.

Når det gjelder persontransport (både med bil og kollektivt) skaper den økende sentraliseringen av befolkningen en todelt utfordring. For det første å opprettholde et kollektivtilbud med et synkende trafikkgrunnlag i perifere strøk. Dernest å møte den forventede økningen i reisevolumet i byområdene i en situasjon med sterke ønsker om effektiv og individuell transport, koplet til økende miljøkrav både lokalt og globalt.

En annen nylig gjennomført analyse har fokusert på hvilke veg- og jernbaneprosjekter som vil være viktigst (mest lønnsom) å gjennomføre for næringslivet i Hedmark og Oppland (*Infrastruktur og næringsutvikling i Hedmark og Oppland*, Østlandsforskning 2003). Denne analysen er utført på bakgrunn av foreslåtte tiltak i Nasjonal transportplan (NTP), og veiene som er analysert er vist i kartet på forrige side. Analysen viser at i Hedmark er det en videre utbygging av E 6, RV 2, RV 3 og RV 25, samt av *Dovrebanen*, som sannsynligvis vil ha størst nytte i forhold til det eksisterende næringslivs transportbehov. Gjennomgående er det de sørlige delene av disse veiene/jernbanen som er viktigst, og prosjekter på disse delene vil trolig gi størst gevinst for næringslivet. En sentral problemstilling i denne sammenhengen er avveiningen av satsing på vei i forhold til jernbane, i en situasjon hvor det er sterk konkurranse om knappe budsjetter. En annen viktig problemstilling er om innsatsen skal rettes mot en forbedring av infrastrukturen inn mot stor-Oslo, slik som NTP og den ovennevnte rapporten gjør, eller mot utvikling av en mer selvstendige bystruktur rundt Mjøsa ("Mjøsbyen"), som en avlastning for Oslo-området. Dette er mer inngående diskutert i kap. 2.2.

Et hovedspørsmål innen samferdselsutvikling (både infrastruktur og infostruktur) er i hvilken grad investeringene bidrar til å fremme regionaløkonomisk utvikling. Et visst nivå på samferdselen er en forutsetning for økonomisk utvikling, mens ytterligere investeringer kan – men vil ikke nødvendigvis gi et positivt bidrag til utviklingen. Når det gjelder forbedringer i transportnettet vil mulighetene for at det skal gi positive virkninger bl.a. være avhengig av hvor stort vekstpotensialet det er i regionen er i form av naturressurser, høy kompetanse, innovativt næringsliv, og hvor sterk industrielt og politisk miljø regionen har. Nyten av samferdselstiltak i Hedmark vil derfor ha nær sammenheng med, og er avhengig av, den øvrige regionalpolitiske innsatsen i fylket.

En av virkningene av infrastrukturtiltak er mulighetene de kan gi for å knytte større arbeidsmarkeder sterkere sammen gjennom pendling (regionutvidelse). Generelt er det slik at et større arbeidsmarked gjør en region mer attraktiv både for befolkning og næringsliv, noe som er viktig for å stimulere den økonomiske aktiviteten i en region. Slik sett har det vært en positiv utvikling i Hedmark, med en betydelig økning i pendlingen på 1990-tallet, og hvor økningen har vært sterkest i Glåmdals- og Hamarregionen inn til Oslo/Akershus. Med en fortsatt prioritering av hovedkorridorene inn mot Osloregionen vil antall pendlere fortsatt øke i årene som kommer.

Tabellen nedenfor viser pendlingsmønsteret i Hedmark og Oppland. F.eks er det fra Hamarregionen 3115 personer som pendler til Oslo/Akershus, mens det "bare" er ca 1650 som pendler til Gjøvik og Lillehammer. Relativt sett er det Glåmdalsregionen som har størst utpendling i Hedmark hvor 24% av arbeidstakerne pendler ut av regionen, mens det i fylket for øvrig er mellom 18 og 20% utpendling.

Arbeidstgere 16-74 år etter arbeidssteds- og bostedskommune
Pendlingsmatrise. 4. kvartal 2001

	Arbeidsstedskommune		Pendler til:													
	Bostedskommune															
	I alt	Oslo Akershus	Glåmdalsregionen	Hamarregionen	Sør-Østerdalsregionen	N-Østerdalsreg.	Lillehammerreg	Gjøvikreg	N-Gudbrandsdalen	Midt- Gudbrandsdalen	Hadeland	Valdres	Landet for øvrig			
I alt	812821	539356	17802	32661	12662	5249	15719	25986	6774	4553	7738	6554	137767			
Oslo Akershus	462987	446933	511	478	139	37	182	238	26	37	181	43	14182			
Glåmdalsregionen	21762	4163	16475	303	395	10	22	32	2	1	7	4	348			
Hamarregionen	35336	3115	150	28684	909	33	1053	605	11	23	18	13	722			
Sør-Østerdalsreg.	13592	1033	264	914	10858	82	54	46	4	10	2	0	325			
N-Østerdalsreg	5850	336	14	109	129	4787	7	19	9	2	1	4	433			
Lillehammerreg	15477	1013	14	626	23	5	12777	370	51	199	7	36	356			
Gjøvikreg	28148	1771	16	694	22	2	773	23917	8	23	310	121	491			
N-Gudbrandsdalsre	7413	417	4	53	8	8	133	30	6355	172	2	7	224			
M-Gudbrandsdalsre	5307	472	3	66	11	1	286	28	226	4045	7	3	159			
Hadeland	11828	3605	1	26	4	0	31	248	0	5	6625	10	1273			
Valdres	7212	437	3	34	3	1	34	145	1	3	7	6168	376			
Landet for øvrig	197909	76061	347	674	161	283	367	308	81	33	571	145	118878			

Tabell 2.2: Pendlingsmatrise for regioner i Hedmark og Oppland (Infrastruktur og næringsutvikling i Hedmark og Oppland. Østlandsforskning rapport nr. 15/2003)

2.2 Romlig utvikling

Mye av den nyere satsingen på en mer *helhetlig* regionalpolitikk er samlet i konseptet *romlig utvikling* eller *romlig planlegging*. Begge deler er gamle begreper i regionalfagene, men de har fått fornyet interesse med EU's plankonsept, som karakteriseres som *romlig* (spatial) og *ikke* som regional. ESDP ble utviklet gjennom nittitallet, og ble endelig stadfestet i Potsdam i 1999. Sendere er det fulgt opp i FoU-programmer (SPESP og ESPON).

Hva er så forskjellen på regional og romlig utvikling? Den enkleste forklaringen er at *regional utvikling* tar utgangspunkt i en gitt territoriell inndeling i regioner – gjerne på

flere nivåer: Landsdeler, fylker, ABS-regioner. Ansvar for den territorielle utviklingen er da lagt til et organ med ansvar for nettopp dette nivået. Her trekkes det altså sterke grenser mot andre regioner. Det blir viktig å forstå regionene i motsetning til andre regioner.

Mange aktører bryr seg imidlertid fint lite med slike grenser. En næringsdrivende skotter til kunder og leverandører, en arbeidstaker ser hvor det tilbys jobber. Før var det nok slik at nasjonsgrenser til en viss grad satte barrierer for samhandling: innførsel av varer ble ilagt skatt, utførsel av penger krevde løyve. Selv om det fortsatt fins noen stengsler mellom nasjonene, i hvert fall noen terskler som må overskrides, er det stor enighet om at varer og tjenester, personer og informasjon flyter friere enn noensinne. Nedbyggingen av grenser skyldes ikke bare bevisst deregulering, men også at mange ting ikke lar seg regulere – for eksempel informasjons- og kunnskapsflyt.

Det *romlige perspektivet* innebærer derfor at geografien ikke analyseres som faste regioner, men som et åpent rom med stadig færre grenser. Det som blir de viktigste enhetene i dette rommet er konsentrasjoner av folk og bedrifter, det vi kaller *byer og tettsteder*, med tilsvarende spredt bebyggelse og næringsaktivitet i omlandene. Det som ligger mellom disse nodene i landskapet er de høyst synlige *infrastrukturene* – veiene, jernbanene, flyplassene og havnene; men også de usynlige *infostrukturene* som overfører informasjon, lyd, bilder. Og i dette rommet fins også en natur med skjev fordeling av goder (ressurser), men også med potensielle farer for undergraving av bærekraft (forurensninger, naturrisiki etc).

Hver sektor har sin romlige problemstillinger, og sin romlige dimensjon. Daglige tjenester skaffes i et nærmiljø, mens arbeidsplasser skaffes i en større region – vanligvis i dens sentrum. Der finnes også de mer avanserte, sjeldne brukte tjenestene. En region med ambisjon om et universitet eller en opera må ha et stort befolkningsunderlag. Lokaliseringsbetingelsen for næringslivet er også romlig bestemt, ikke territorielt. Bedriftene søker naturressurser eller markeder, gode infrastrukturer (om de er transportavhengige) eller infostrukturer (om de er kunnskapsbaserte). Høykompetent arbeidskraft trekkes mot konsentrasjoner av høykompetent næringsliv og vise versa. Slik kan man fortsette.

Hedmarks romlige perspektiver er svakt utredet (likeledes Innlandets). Det er imidlertid noen åpenbare forhold som faller en i øynene i et åpent østnorsk rom, sett fra Hedmarks perspektiv. Her skal det skisseres fire ”frontavsnitt” i Hedmarks romlige politikk utad:

- (1) *Fjellregionen* er etter hvert innarbeidet som konsept, og vil etter hvert fungere som en arena for regionutvikling i grenselandet mellom Innlandet og det nordenfjeldske. Felles problemer i grenselandet mellom indre Østlandet og indre Vestlandet kan også trekke regionkonseptet sørover. Begrunnelsen for denne regionen er ikke at den er funksjonell, men en sterk homogen region med like forutsetninger.
- (2) Tradisjonelt har Romerikssletta vært en slags barriere mellom Stor-Oslo og Innlandet, men den har smuldret opp gjennom 150 år. Jernbanen kom i 1854 og i 1856 hadde også innlandet sitt eget damskipsselskap (Opplandske). I dampskipenes gullalder ble landskapene rundt Mjøsa tett knyttet sammen, men i det lange løp trakk overgangen til landbasert transport mot omverdenen. Hedmark er gradvis trukket sterkere mot Stor-Oslo. For Sør-Hedmark (Odalen, Kongsvinger og delvis Solør) har dette vært en realitet i et par-tre tiår. Integrasjonen med Stor-

Oslo skjøt kraftig fart da det ble besluttet å legge storflyplassen til Romerike – og nettopp dette var også hensikten sett fra Hedmarks side. Dette åpner for en mulighet som tidligere knapt var innenfor rekkevidde: Med ett er Hedemarken (Hamar-regionen) innenfor dagpendlingsavstand til en stor næringskonsentrasjon utenfor fylket, og kan delvis se seg selv som en gratispassasjer i forhold til Stor-Oslo utvikling, ja, i ytterste forstand er det mulig å bli en ”forstad” til hovedstadskonsentrasjonen. En slik mulighet er i hvert fall innen rekkevidde med bedre infrastrukturer, fire felters vei til Moelv og to spors jernbane til Lillehammer.

- (3) Et ganske annet perspektiv er å tenke den andre veien, å reparere *missing links* til naboregionene, nabobyene i Oppland. Dette er ideen om ”Mjøsbyen”, en idé om at de tre byene til sammen kan bli en ”storby”, eller i hvert fall det EU kaller en *byklynge* (urban cluster). Ved en bevisst funksjonsfordeling kan byene oppnå institusjoner og tjenestetilbud som de hver for seg ikke har grunnlag til å holde liv i. Mjøsbyen er en stor fare for regionen vil mange hevde, fordi den vil bygge ned jordbruksland, og ødelegge de verdifulle landskapene rundt Mjøsa. Tvert om vil tilhengerne av en romlig politikk hevde, for det blir nettopp et hovedansvar for denne politikken å sikre at natur- og kulturverdier ikke går tapt. Det rådende romlige konseptet er *polysentrisk byutvikling*, og ikke *byspredning*. Byveksten skal holdes konsentrert til eksisterende bykjerner, ikke spres planløst i rommet. Mjøsbyen kan undergrave distriktene, vil det også kunne hevdes. Men også det er avhengig av hvilken romlig politikk som føres. Konseptet kan nemlig nedskaleres og overføres til by- og tettstedssystemet i den enkelte region, slik at ledende sentra og nummer to sentra ses i samspill.
- (4) Et siste perspektiv er det transnasjonale, som for Hedmark peker mot Sverige og Värmland. Gjennom ARKO og Interreg er det knyttet talløse forbindelser den veien, som det er gjennom samfunns- og næringsliv. Det er for eksempel betegnende at siden Karlstad fikk sitt universitet før Hedmark, har dette blitt et støttepunkt for høgskolens bestrebelser for høyere grads utdanninger (master- og doktorgradsutdanninger).

Kunnskapspolitikken – hvis vi med denne forstår UoH- og FoU-politikken – kan altså illustrere hvordan romkonseptet kan trekkes flere veier: Skal vi tenke oss selv som forstad til Stor-Oslo, passer det best å forstå høgskolenes utviklingsmuligheter som *filial* av Universitetet i Oslo. Hvis man vil alliere seg med et ”distriktsuniversitet”, som bedre kan forstå det særegne ved innlandsbeliggenheten, synes Karlstad Universitet å være et bedre alternativ. Men verken UiO eller KaU kan bli ”vårt” universitetet, utviklet på våre premisser. Hvis det er hensikten må vi utvikle universitetet selv, med egne ressurser, les eksisterende høgskoler og forskningsinstitutter. Dette perspektivet peker mot Mjøsbyen og Innlandet.

Rom og region utvikles her som alternative konsepter, men de står ikke i et absolutt motsetningsforhold til hverandre; det dreier seg om to perspektiver som utfyller hverandre. Vi trenger regioner, fordi vi trenger territorier for myndighetsutøvelse og for demokratisk påvirkning. Vi trenger også regioner som identitetsskapende enheter, som institusjoner som skiller oss fra *dem*. Da kan det være hensiktsmessig å tenke seg noen skigarder som markerer grenser.

Men samtidig må vi hele tiden være klar over at alle samfunnsprosessene knapt kan avgrenses til slike territorielle enheter. Næringsliv og arbeidsliv, samfunnsliv og kulturliv

er i stigende grad globale – selv om det vil finnes mange nivåer mellom det globale og det regionale. Det romlige perspektivet peker mot mer *fleksible regioner*. Da må regiongrensene tegnes stiptet og med tynn strek, og ikke med heltrukken tykk strek. Og regionkonseptet kan varieres alt etter hva en ønsker å oppnå.

I ideen om ”det nye fylket” ligger det at fylket skal søke partnere som i fellesskap får større myndighet, de hjelper hverandre til å realisere sine felles mål. Som oftest vil dette dreie seg om partnere i regionen, i fylket. Men i noen få, svært interessante tilfeller kan partneren være utenfor regionen. Det kan dreie seg om et stort konsern, eller en sentral statsetat. Men det kan også dreie seg om et nabofylke, eller bare en naboby utenfor fylket.

Den internasjonale plantekingen, slik den framkommer i EU’s planperspektiv ESDP, tenker i romlige systemer, ikke ensidig i territoriale termer. EU vil bygge et polysentrisk rom, der store byer i Europas utkanter kan avlaste megakonsentrasjonen i EU’s kjerne. Den samme politikken mener EU er gangbar nasjonalt og regionalt, altså lenger ned i by- og regionhierarkiet.

Slik sett er den nye regionalpolitikken, som Erna Solberg og Morten Meyer har argumentert for, i tråd med EU’s nasjonale oppfordring: Bruk nr. 2 byene som alternative kjerner for den regionale utviklingen, slik at ikke alt samles i hovedstaden. I sin redegjørelse til Stortinget i 2002 gikk Erna Solberg i realiteten inn for en oppdeling av Norge i ”landsdeler” rundt de største byene. Storbymeldingen understøtter den samme tendensen.

På et lavere nivå er det også i tråd med denne ESDP-tenkningen når Østlandssamarbeidet har utredet og vedtatt en polysentrisk by- og regionstrategi. Avlastningsbyene er her særlig Grenland-området, ”Vestfoldbyen” og muligens ”Mjøsbyen”. Hvis Innlandet vil være en ”landsdel” i morgendagens regionale landskap, er det i så fall Mjøsbyen som er landsdelens sentrum – senteret som *danner* landsdelen. Børge Brende ser det helt klart i sin pressemelding til kongelig resolusjon til forrige fylkesplan. Overskrift: ”*Mjøsbyen*” blir *innlandshovedstad*:

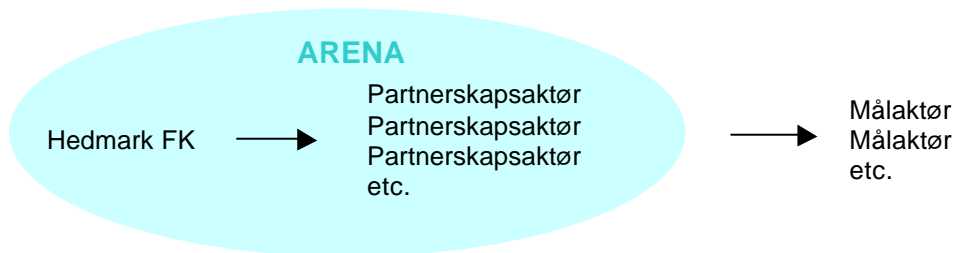
”Kongen har i statsråd i dag godkjent fylkesplan for Hedmark. Hamar skal i framtiden ha større vekst enn Oslo. Innlandsuniversitetet og bedre opplæringstilbud skal bidra til denne utviklingen. – Regjeringen mener det er riktig å satse på byene rundt Mjøsa. ”Mjøsbyen” skal danne en motvekt til Oslo-regionen. Kompetanse, nyskaping og entreprenørskap blir viktig i denne sammenheng, sier miljøvernminister Børge Brende. I følge planen blir det derfor viktig å utvikle høyskolene i Gjøvik, Hedmark og Lillehammer til et innlandsuniversitet” (8. mars 2002)

2.3 Aktører, arenaer og handlingsrom

På bakgrunn av utfordringene innen de 7 temaene vil vi her diskutere hvilke aktører og arenaer som bør være de sentrale for Hedmark fylkeskommune i tiden fremover. Fylkeskommunen samarbeider i dag med en rekke aktører på mange arenaer, men vi vil ikke gi en full oversikt over status her. Sist i dette kapitlet er det satt opp en aktør/temamatrikse som gir en oversikt over hvilke aktører som ut fra gjennomgangen i dette notatet vil være de mest sentrale innenfor de ulike temaene. Den må som nevnt ikke oppfattes som en komplett oversikt, men kan kanskje være et nyttig arbeidsredskap for det videre arbeidet med samarbeid og partnerskap.

Det er mange ulike begreper som benyttes i diskusjoner om dette temaet, men det er ikke nødvendig å gå grundig inn i en slik diskusjon her. For dette formålet vil vi dele aktørbegrepet i to deler: ”målaktører” brukes om de mennesker eller organisasjoner en i første rekke ønsker å nå, gjennom et samarbeid eller partnerskap. ”Partnerskapsaktører” brukes om de institusjoner og organisasjoner som arbeider i forhold til målaktørene, eller som representerer målaktørene. Som betegnelsen viser er det disse som bør gå sammen på ulike arenaer i samarbeid/partnerskap for gjennom dette å påvirke eller nå målaktørene.

Figuren nedenfor illustrerer denne sammenhengen:

Figur 2.7: Aktør- og arenabegrepet i notatet

Samarbeid bruker vi som et svært vidt begrep om ulike former for samhandling mellom aktører, som kan skje på ulike arenaer. Partnerskap bruker vi om en form for samarbeid som er forpliktende og avtalebasert.

Nedenfor tas det opp diskusjoner knyttet til de enkelte temaene. Først vil vi imidlertid gå inn på noen mer generelle punkter – ut fra status og den aktuelle politiske situasjonen – som Hedmark fylkeskommune bør arbeide med for å få et større handlingsrom og en mer sentral rolle som regional utviklingsaktør:

- Hedmark fylkeskommune bør først og fremst ha større oppmerksomhet rettet mot målaktørene i arbeidet med samarbeid og partnerskap, det vil si bedrifter, potensielle gründere, organisasjoner, befolkningen etc.. I dag er det samarbeid/partnerskap mellom ulike offentlige institusjoner som dominerer, mens innsatsen i større grad bør rettes mot å komme mer i inngrep direkte med private og organisasjoner. En må også være opptatt av å videreutvikle det Arbo (2002) kaller ”de mange nettverkens partnerskap”, dvs at det må etableres mange ulike samarbeid og ulike arenaer avhengig av politikfelt og tema. Aktører kan inngå i flere nettverk, hvor de kan ha ulike roller og funksjoner.
- De regionalpolitiske virkemidlene, og spesielt innen næringsutvikling, bør brukes mer fritt og uavhengig av geografi og sektorer. De prosjektene innen nyskaping og omstilling som har størst potensiale for å lykkes må prioriteres, og da vil aktører i byene og i tjenestesektoren være sentrale. Økt konkurranse for eksisterende bedrifter bør heller ikke være et kriterium som forbyr virkemiddelinnsetts. Virkemidlene må stimulere til omstilling og ikke verne gamle strukturer. Økt konkurranse er viktig for å utvikle gode bedrifter, og omstilling krever kontinuerlig nedleggelse og etablering av bedrifter.

- Økt samarbeid og koordinering med kommunene vil være en nøkkelfaktor for fylkeskommunen de kommende årene. Fylkeskommunen og kommunene (både enkeltvis og gjennom regionene) har mange felles utfordringer, og implementeringen av strategier og tiltak vil i stor grad skje via eller i et samarbeid med kommunene (dessuten vil fylkeskommunens forhold til kommunene være et av de viktigste ”suksesskriteriene” i evalueringene av fylkeskommunen).

For de enkelte temaene vil vi for *næringsutvikling* kommentere følgende: For primærnæringene er det den enkelte gårdbruker og skogbruker som er målaktøren. Den sentrale partnerskapsaktøren må bli SND (gjennom BU-midlene), næringenes organisasjoner og kompetanseinstitusjonene i regionen. Sammen med fylkeskommunen må disse partnerne bidra til omstilling og nyskaping. Innen industrien er det i første rekke eksisterende bedrifter som er målaktøren. SND må fortsatt være en sentral partner her. Som nevnt ovenfor bør det imidlertid arbeides for å gjøre virkemidlene mer fleksible, og det må vurderes om virkemidlene skal forvaltes av SND eller av fylkeskommunen selv, for å oppnå dette.

For nye avanserte persontjenester vil det trolig være relativt unge ”dynamiske” etablerere, både fra fylket og ikke minst fra andre områder/land, som har størst evne til å utvikle denne type tjenester – og som er målaktør. Byene er som nevnt den viktigste arenaen, og det bør tilbys en etablererordning/stipend til flest mulig av dem som ønsker å etablere seg. SND kan ha en viss rolle, men her bør fylkeskommunen gå aktivt inn for å etablere en god ordning som også omfatter bykommunene. Videre bør de videregående skolene i hele fylket benyttes enda mer aktivt i å få fram etablerere (jfr den gode innsatsen i Hedmark rundt ungdomsbedrifter). Fylkeskommunen har gjennom de videregående skolene en unik mulighet til å nå ut til en svært viktig gruppe målaktører.

I utviklingen av avanserte produsenttjenester (KIFT: kunnskapsintensiv forretningsmessig tjenesteyting) må en fokusere på og videreutvikle de institusjonene som er etablert i rommet mellom kunnskapsinstitusjonene og næringslivet, dvs. kunnskapsparker, inkubatorer og i noen tilfeller næringshager. De vil være viktige både som aktører og som arenaer. Disse institusjonene bør arbeide på to områder: (1) omstilling og nyskaping generelt i alle næringssektorer, og (2) utvikle forretningsideer og bedrifter med basis i den kompetansen som finnes i kunnskapsinstitusjonene. En bør erkjenne at målet om at kunnskapsparker og inkubatorer skal bli selvfinansierende er lite realistisk de nærmeste årene. For å utvikle og drive disse institusjonene bør fylkeskommunen derfor ta et større ansvar og aktivt bruke sine virkemidler her. Dette må skje i et samarbeid/partnerskap med SIVA og SND, og med kommuner der det er aktuelt.

Innen kompetanseutvikling vil vi igjen understreke mulighetene som ligger i å bruke de videregående skolene som en unik arena for å nå ungdom, men også for å tilby etter- og videreutdanning til voksne. Her må en fortsette og utvikle det gode arbeidet som er startet i Hedmark. Når det gjelder høyere utdanning kreves det et bredt og forpliktende samarbeid i Hedmark og Oppland for å få tyngde nok rundt arbeidet. Fylkeskommunene, næringslivet, Aetat og kunnskapsinstitusjonene selv vil være de viktigste aktørene her. Aetat er sentral både som stor kjøper av kompetansehevingstilbud; de arbeider med kompetanseheving i eksisterende næringsliv, og er sentrale i arbeidet med sysselsetting.

For å få et godt grep om folkehelsearbeidet kreves det, slik som på de andre områdene, en felles mobilisering og samordning. I følge stortingsmeldingen om folkehelse (St.m nr. 16, 2002-2003) vil Regjeringen stimulere til ”en nasjonal, offentlig folkehelsekjede”, med

sterkere samarbeid med frivillige organisasjoner, utdanningsinstitusjoner mv.. Videre legges det opp til å gi dette arbeidet en sterkere lokal og demokratisk forankring, bl.a. ved å stimulere til lokale og regionale partnerskap for folkehelse.

Hedmark fylkeskommune kan og bør ta en aktiv rolle på folkehelseområdet; det er viktig for innbyggernes levevilkår, og ansvaret er ikke klart plassert hos noen andre ennå. Også her bør fylkeskommunen bruke de videregående skolene som en arena ut i kommunene /regionene. For øvrig må kommunene være viktige aktører (helse/sosial, kultur), og ikke minst frivillige organisasjoner. Både idrettskrets/idrettslag og kulturorganisasjoner for forebyggende arbeid, og ulike helseorganisasjoner (LHL, Mental helse etc.) for oppfølgende arbeid. På regionalt nivå kan fylkeslegen bidra med i første rekke kompetanse. Regjeringen signaliserer også at regioner som ”ønsker å satse forpliktende, systematisk og langsiktig som folkehelsepartner” må få stilt ressurser til disposisjon. Partnerskap med regionale nettverk eller kjeder vil innebære forpliktelser fra statens side mht:

1. Stimuleringsmidler som et motsvar til lokale ressursinnsatser.
2. Tildeling av lokale midler knyttet til tematiske, nasjonale satsinger (for eksempel som gjennom Nasjonal kreftplan) utløses gjennom det regionale partnerskapet.
3. Regionalt folkehelsearbeid vil bli tilgodesett når det gjelder faglig støtte og rådgivning fra sentralt hold.

For det tradisjonelle kulturarbeidet er kommunene, frivillige organisasjoner (bl.a. idrettslag), og kultur- og kunstinstitusjonene hovedaktørene. For kulturbasert næringsutvikling må en i tillegg til ”kulturaktørene” trekke nærings- og kunnskapsaktørene med i arbeidet, i første rekke SND, kunnskaps-/næringsparkene og høgskolene.

Innen miljøutvikling vil kommunene som arealplanmyndighet være helt sentrale i forhold til arealdisponering, utbyggingsmønster osv.. Fylkesmannens miljøvernaveidning må bidra med kompetanse og veiledning. For utfordringene innen miljø- og næringsutvikling bør en mer aktivt arbeide sammen med de lokale og regionale primærnæringsorganisasjonene (skogeierlag, jordbruksorganisasjonene, grunneierlag) og reiselivsorganisasjonene. Kommunene og regionrådene bør være sentrale for å etablere mer permanent samarbeid og arenaer for arbeid knyttet til temaet miljø og næringsutvikling.

For by- og tettstedsutvikling er det kommunene som er sentrale i forhold til arealplanlegging og det generelle arbeidet med å gjøre stedene til gode bomiljøer. For konkrete prosjekter for de fysiske omgivelsene vil det fortsatt være sentralt å samarbeide med ulike lokale organisasjoner og næringsinteresser. For utbygging av infostruktur bør fylket fortsatt ta en aktiv rolle, sammen med ulike lokale og regionale interessenter, for å få en god og rask utbygging i hele fylket.

Til slutt er det satt opp en aktør-/temamatrix, som gir en oversikt over aktørbildet ut fra gjennomgangen foran. Matrisen får i tillegg fram to viktige forhold:

- Det er et stort mangfold av aktører som fylket må samarbeide med for å lykkes på de ulike temaene. Hovedpoenget er som nevnt at fylket på mange områder må legge mer vekt på å nå fram til private organisasjoner og aktører, i motsetning til rene offentlige-offentlige samarbeid. Å få til et samarbeid og partnerskap som fungerer er krevende

og reiser en rekke utfordringer. Det må bl.a. være basert på balanse i forholdene mellom aktørene i forhold til hva som "legges inn" og "tas ut" fra samarbeidet, og det må være basert på gjensidig nytte. Samtidig må det aksepteres forskjellighet og vise respekt for de ulike aktørenes virksomhetsområder. Det fordres en engasjerende og ikke minst samlende ledelse, som må sikre en stor grad av symmetri i de beslutningene som tas.

- Det må etableres mange ulike nettverk/partnerskap, som bl.a. må rette fokus mot ulike målaktører. Flere av temaene har de samme målaktørene, og delvis også partnerskapsaktørene. Avhengig av temaenes innhold kan det i noen tilfeller være hensiktsmessig å arbeide på samme arenaer med flere tema (f.eks kultur og folkehelse), mens det på andre tema vil være behov for ulike arenaer.

Kryssene i matrisen angir at aktørene bør delta i et samarbeid/partnerskap på det aktuelle temaet. De ulike aktørene vil ha forskjellige ressurser å bidra med, i forhold til kompetanse, finansiering, nettverk med videre.

	Nærin. utv.	Komp. utv	Kultur utv.	F.helse utv.	Miljø utv.	By/tett- sted	Samf. utv	Romlig utv.
Hedmark FK	X	X	X	X	X	X	X	X
Partnerskapsaktører:								
Kommunene	X		X	X	X	X	X	X
Regionrådene				X	X		X	X
Andre fylker		X	X			X	X	X
SND/SIVA/BU	X		X		X			
Fylkesmannen		X			X			
A-etat	X	X						
Høgskolene		X	X		X			
Kunnskapsparken etc.	X		X					
Partene (NHO, LO)	X							
Frivillig organisasj.			X	X	X	X		
Næring/bransje org.	X							
Primær nær. Org	X				X			
Kultur-/kunst institusj.	X		X	X				
Vei/jernbane – statlig							X	
Andre – private						X	X	
Målaktører	Etablerere Bedrifter Bonde/skogbr.	Studenter Arb.takere Etablerere	Etablerere Utøvere Befolkningen	Befolkningen, særlig ungdom	Etablerere Turister Befolkningen	Befolkningen	Befolkningen Bedrifter	Befolkningen Bedrifter

Tabell 2.3: Aktør-/temamatrix for Hedmark fylkeskommune

3 Oppsummering

Som gjennomgangen viser står Hedmark ovenfor en rekke store utfordringer for å skape en god regional utvikling i fremtiden. Vi vil her i oppsummeringen understreke hva som vil være det mest sentrale for Hedmark fylkeskommune, ut fra en målsetting om å være en ledene regional utviklingsaktør. Det er også viktig å få fram her at mange av utfordringene henger tett sammen, slik at strategiene for de ulike temaene må ses i nær sammenheng med hverandre.

(1) Jobbskaping og omstilling er, og vil være hovedutfordringen for fylkeskommunen de kommende årene. Presset mot tradisjonelle primærnæringer og industri vil ikke bli mindre i tiden fremover, kanskje heller øke. Derfor må det legges vekt på omstilling og innovasjon/nyskaping både innen primærnæringene og industrien og innen tjenestenæringene. Det er like viktig å unngå for stor nedgang i primærnæringene og i industrien, som det er å skape vekst i tjenestenæringene. Men det må også understrekes at en må unngå å verne eksisterende bedrifter som ikke er konkurransedyktige. Primærnæringene og industrien må bevares gjennom omstilling til mer avansert produksjon. Dette gjelder også tjenestenæringene, hvor mer kunnskapsintensive og avanserte tjenester (muligens også kultur- og miljøbaserte næringer) har det største potensialet for vekst.

Bosettingsutviklingen har hatt en mer positiv utvikling enn sysselsettingen, noe som har sammenheng med økt pendling i første rekke til Oslo/Akershus – særlig fra Glåmdalen og Hamarregionen. Hedmark fylkeskommune må ha en holdning til om dette er en ønskelig utvikling på lengre sikt, eller om fylket i større grad må tilstrebe ”egenbasert” jobbskaping. Dette spørsmålet må ikke kun vurderes i et økonomisk perspektiv, men også i et miljø- og helsemessig perspektiv.

Vi går ut fra at det uansett blir oppfattet som positivt å satse på jobbskaping, og fellesnevneren for alle sektorene er dermed *omstilling* og *nyskaping*, mer *avansert* og *kunnskapsintensiv* produksjon. Arenaene vil være litt forskjellige etter hvilken næring og målaktør man retter seg mot: Utvikling av landbruket i bygdene, utvikling av industri i industristedene, utvikling av tjenesteyting i byer og større sentra.

(2) Videre utvikling av kunnskapsinstitusjonene og av aktører som kopler disse og næringslivet vil være en forutsetning for å få til omstillings- nyskappingsprosesser generelt, og naturligvis for å utvikle mer avanserte og kunnskapsbaserte tjenestenæringer. Her må partnerskapsaktørene selv ”utvikles” og arenaene må forbedres for å skape bedre koplinger mellom nærings- og arbeidslivet, kunnskapsinstitusjonene og myndighetene. Dette er et av de viktigste områdene hvor fylkeskommunen må utvise initiativ. Fylkeskommunene har fortsatt hånd om videregående skoler, og kvalitetsreformen åpner for at høyskolene kan bli mer selvstendige i forhold til staten. To områder synes særlig viktige:

For det første videreutvikling av de videregående skolene, først og fremst for å styrke fagopplæringen i fylket. For det andre å videreutvikle høyere utdanning med mastergrad og forskerutdanning, slik at en større del av ungdom under utdanning fra Hedmark får høyere grad, og slik at fylkets utdanningsinstitusjoner blir attraktive for ungdom utenfor fylket.

(3) Kulturen er ujevnt regionalt fordelt. De fleste nye arbeidsplasser i kultursektoren kommer i Oslo og storbyene. Videreutvikling av kulturtilbudet i fylket og regionene er viktig av to grunner:

For det første er kulturen en attraksjonskraft for innflyttere og tilbakeflyttere. Kulturinstitusjoner styrker egenaktivitet innen kulturfeltet, men gir også opplevelser og stimulanser som man ellers må til storbyene for å hente.

For det andre gir offentlige kulturinstitusjoner jobbmuligheter til profesjonelle kunstnere, samtidig som de stimulerer til etablering av kulturbaserte bedrifter, enten i tilknytning til eksisterende næringsliv, eller som nye kulturbaserte næringer

(4) Folkehelsen er et felt som i stor grad er falt utenom reformen i helsevesenet. Dette er et av de nye feltene som fylkeskommunene kan være med å forme, som et viktig supplement til det kurerende helseapparatet. På hvilken måte fylket skal engasjere seg er det vanskelig å si nå, men fylkeskommunen må starte en diskusjon om på hvilken måte de kan fylle dette feltet.

(5) Miljø er viktig for innbyggerne i fylket. Et konstruktivt engasjement innenfor vern og forvaltning av naturområder, i samarbeid med statsmyndighetene, vil utvilsomt oppleves som positivt og legitimerende for fylkeskommunene.

Det viktigste feltet vil likevel være å bidra til bærekraftige bosettingssystemer, med minimale transportkrav, og maksimale tilbud innen kollektiv transport. Her vil det måtte skapes arenaer som er større enn kommunene, men mindre enn fylket som helhet. Partnerne er utvilsomt kommunene og regionrådene.

(6) By- og tettstedsstrukturen er en viktig del av diskusjonen om bærekraft. Det vil være hensiktsmessig å stimulere utbyggingsområder i eller i tilknytning til eksisterende byer og tettsteder, og å forhindre byspredning. Byspredningen kan enten ta form av spredt boligbebyggelse, eller nye boligfelt uten service.

Fylket må også utvikle en intern romlig politikk som viser hvilke sentra og områder en ønsker vekst i. Fortrinnsvis må hver region få et levedyktig regionsenter som yter tilstrekkelig service, men også være et arbeidsplassenter for regionen.

(7). Samferdselen er viktig for næringslivet, men også for videreutviklingen av by- og bosettingssystemet. For næringslivet er det viktig med høyverdige infrastrukturer for ut- og inntransport av varer og råvarer, og for arbeidslivet vil gode veier og kollektivtilbud kunne føre til en frikobling mellom arbeids- og bosted. Slike tilbud kan styrke bosettingen, men blir lett en sovepute for næringsutviklingen. Dessuten kan gode veier stimulere en alt for rask vekst i pendlingen og bruken av privatbil. Denne pendlingstrafikken må så langt det er mulig kanaliseres til kollektive transportformer, men grunnleggende sett må også fylket utvikle en holdning til hvorvidt en slik strukturell skjjevhet mellom bosetting og jobbgrunnlag er ønskelig.

(8) Hedmark inngår også i en romlig struktur som er større enn fylkets byer og tettsteder, veier og infrastrukturer. Den romlige politikken eller planleggingen handler i siste instans om hvor fylket orienterer seg utad. Hoveddimensjonen i denne valgsituasjonen står mellom å orientere seg mot Stor-Oslo, eller mot Innlandet. Dette handler også i siste

instans om hva salgs regional tilhørighet som en ønsker skal bli skapt, enten som en utskutt forstad i forhold til Oslo, eller som en del av flerkjernet storby, med Mjøsa som kjerneområde i en ny storregion i Innlandet.

Referanser

A-etat. Bedriftsundersøkelsen 2003 og statistikk fra www.aetat.no

Agenda Utredning & Utvikling AS. En framtid for landbruket i Hamarregionen. Regional utviklingsanalyse for landbruket. Juni 2003

Agenda Utredning & Utvikling AS. Nærings samarbeidet Hamar – Stange. Regional utviklingsanalyse. April 2002

Akershus, Hedmark og Oppland fylkeskommuner. Fylkesdelplan for transportkorridoren Gardermoen – Mjøsbyene. Hovedrapport. April 2002

Arnestad, G. Den kreative klassen. Kronikk. Bergens Tidene. 2. oktober 2003

Arnestad, G. Regionale og distriktpolitiske konsekvenser av statleg kulturpolitikk. Utgreiing for Effekttutvalet. Høgskulen i Sogn og fjordane. Mai 2003

Arbo, Peter. Et nytt universalmiddel? Plan nr. 6/2002. Universitetsforlaget

Birkelund, H., Lein, K., Ørbeck, M. Fra pløye til pleie. Hedmark fra landbruk til tjenesteproduksjon. Østlandsforskning rapport nr. 09/2000

Grefsrud, R, Køhn, E. Regional utvikling i Hedmark 1990-2010. Østlandsforskning rapport 17/2002

Hagen, SE., Køhn, E, Lein, K. Infrastruktur og næringsutvikling i Hedmark og Oppland. Østlandsforskning rapport nr. 15/2003

Hedmark fylkeskommune. Fylkesplan for Hedmark 2001-2004(8). Analyse og utviklingstrekk. Vedlegg til Fylkesplan.

Hedmark fylkeskommune. Visjon, mål, strategisk innsats. Fylkesplan for Hedmark 2001-2004(8)

Hedmark fylkeskommune. Regional utviklingsprogram 2003.

Helvig, M: Commuting and regional integration in Norway. Norsk Geografisk Tidsskrift, 49, 1995.

Juvkam, D: inndeling i bo- og arbeidsmarkedsregioner. NIBR-rapport 2002: 20.

NOU 2003:14. Bedre kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven II. Miljøverndepartementet

Olsen, SA, Vike, H. Ny regionalplanlegging. Innspill til Hedmark fylkeskommune. Telemarksforking. August 2003

Selstad, T: Det nye fylket og regionaliseringen. Fagbokforlaget, Bergen.

Selstad, T. Framtid for Østfold. Nye scenarier 2020. Østlandsforskning. Juli 2003.

Selstad, T. Næringsutvikling i Hedmark. Scenariobilder 2000. Østlandsforskning, særtrykk. Oktober 1997.

Stortingsmelding nr. 19 (2001-2002) Nye oppgaver for lokaldemokratiet – regionalt og lokalt nivå. Kommunal- og regionaldepartementet

Stortingsmelding nr. 31 (2002-2003). Storbymeldingen. Kommunal- og regionaldepartementet

Stortingsmelding nr. 16 (2002-2003). Resept for et sunnere Norge. Helsedepartementet.

Østlandsforskning. Indeks 2002. Innlandet. November 2002

Østlandssamarbeidet. Regional analyse og scenarier for Østlandet. August 1999

www.miljostatus.no. Miljøstatus for Hedmark.

Situasjons - og trendanalyse for Hedmark fylke

Rapporten omfatter en situasjons- og trendanalyse for Hedmark, på tema som er sentrale for utarbeiding av Regionalt utviklingsprogram for Hedmark (RUP) 2004-07 og for arbeidet med en Regional planstrategi. Den bygger i stor grad på tallmateriale fra andre rapporter og analyser, men lett tilgjengelige og relevante nyere analyser er også tatt med. Fylkeskommunens og fylkesplanleggingens aktuelle politiske situasjon, samt hvordan fylkeskommunen kan posisjonere seg (aktører og arenaer), diskuteres også.

Oppdragsgiver: Hedmark fylkeskommune
ØF-Notat nr. 11/2003
ISBN nr.
ISSN nr. 0808-4653